

Volgnummer.	N A M E N.	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Dagteekening der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal
					te	in de Grond- belasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
16	Viruly van Vuren en Dalem,	Michiel	Rotterdam	6 Dec. 1780	Rotterdam	f 1601.99	f 812.45		f 2414.
17	Steengracht van Dui- venvoorde,	Jhr. Nicolaas Johan	's Gravenhage	13 Jan. 1806	's Gravenhage Voorschoten Wassenaar	274.58 342.21 667.435	338.59 776.07		2398
18	Fauchey,	Pierre Jean Marie	Rotterdam	14 Feb. 1792	Rotterdam Kralingen	1355.83 134.04	264.00 200.64	f 320.00	2273
19	Oordt,	Hendrik van	Rotterdam	7 Sept. 1793	Rotterdam	1399.89	560.92	261.12	2221
20	Tieleman,	Petrus Jacobus	's Gravenhage	20 Aug. 1799	's Gravenhage	1814.26	407.40		2221
21	Ondermeulen,	Edoard van der	Amsterdam	28 Oct. 1801	Wassenaar 's Gravenhage	515.23 231.085	305.20 1169.905		2221
22	Loopuijt,	mr. Pieter	Schiedam	3 Julij 1791	Schiedam	981.04	411.48	824.32	2216
23	Hoogerbrugge,	Jacob	Hillegersberg	19 Feb. 1794	Overschie Rotterdam Wethel Hillegersberg Brock c. a. Beunwijk Schiebroek Pijnacker Ackersdijk Vrijendaan	444.18 65.49 352.52 115.88 235.23 36.66 7.02 357.12 86.55 372.52	59.04	81.25	221
24	Kwak van Zwartewaal,	Ary	Zwartewaal	18 Maart 1794	Heenvliet	837.60	144.77		

**De lijsten van verkiesbaren voor de
Eerste Kamer der Staten-Generaal
1848-1917**

J.K.S. Moes

INHOUD

1	INLEIDING	123
	Historische situering	123
	Visuele kennismaking	125
2	ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	134
	Formele grondslag	134
	Uitvoeringsbesluiten en -procedures	134
	Interpretatie en betrouwbaarheid	136
3	VERWIJZENDE NOTITIES	141
	Vindplaatsen	141
	Aanvullende bronnen	141
	Literatuur	142
4	MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK	149
	Themata	149
	Combinatie en verrijking van de informatie	149
	NOTEN	151
	BIJLAGE A	163
	'Hooge en gewichtige openbare betrekkingen'	
	BIJLAGE B	166
	De belangrijkste wetten betreffende de rijks directe belastingen:	
	Grondbelasting	166
	Personele belasting	167
	Patentbelasting	168

1 INLEIDING *

Historische situering

Sedert 1815 bestaan de Staten-Generaal in Nederland uit twee afzonderlijke Kamers: de Eerste (ook wel Senaat genoemd) en de Tweede Kamer.¹ Toen in 1815 de Grondwet van 1814 werd herzien, werd vooral op aandrang van de Zuidnederlandse hoge adel in het Koninkrijk een apart hogerhuis geïnstalleerd.² Anders dan de leden van de Tweede Kamer, die door de leden van de Staten der provinciën werden aangewezen voor een periode van drie jaar, werden de leden van de Eerste Kamer in de periode 1815-1848 door de koning voor het leven benoemd.³ De Eerste Kamer bestond uit veertig tot zestig leden, 'gekozen uit hen die door diensten aan den Staat bewezen, door hunne geboorte of gegoedheid onder de aanzienlijksten van den lande behooren'.⁴ Terwijl de Tweede Kamer een 'Volkskamer' werd genoemd, omdat haar 110 leden op getrapte wijze door een deel van het Nederlandse volk werden gekozen, was de Eerste Kamer een door de constitutioneel monarch samengesteld orgaan dat uit alleen notabelen bestond. De Senaat was bedoeld 'als een rem om overijling van de Volkskamer tegen te gaan door een rijpere behandeling van de wetsvoorstellen en om het evenwicht tussen vorst en volk in stand te houden'.⁵ Onder de Grondwet van 1815 was de Eerste Kamer in de praktijk niet meer dan een 'ménagerie du roi', naar men in Zuid-Nederland stelde.⁶ De koning kon immers het lidmaatschap van de Eerste Kamer als gunst verlenen, hetgeen de onafhankelijke opstelling van de Senaat jegens de koning en de Tweede Kamer beïnvloedde.⁷

De eerstvolgende Grondwetswijziging – in 1840 – bracht een halvering van het aantal leden der Eerste Kamer.⁸ De Zuidelijke Nederlanden hadden zich inmiddels afgescheiden van het Koninkrijk, zodat het aantal senatoren kon worden verminderd.⁹ Van 1840 tot 1848 telde zij nog slechts twintig tot dertig leden. Andere voor de Eerste Kamer belangrijke wijzigingen in de Grondwet zouden in 1848 volgen.¹⁰

Het resultaat van de Grondwetsherziening in 1848 – de artikelen 78 en 86 – was een Eerste Kamer, bestaande uit 39 leden. Zij werden voortaan gekozen uit de hoogstaangeslagenen in de rijks directe belastingen,¹¹ te weten de grondbelasting, de personele belasting en de patentbelasting. Het aantal hoogstaangeslagenen per provincie werd zo bepaald dat op iedere 3.000 inwoners één persoon verkiesbaar was. Verder werd de zittingsduur van de leden bepaald op negen jaar, met een derde der leden aftredend om de drie jaar. De eerste lijsten van verkiesbaren voor de Eer-

ste Kamer (ook wel lijsten van hoogstaangeslagenen genoemd) werden nog in 1848 samengesteld door Gedeputeerde Staten volgens het Voorlopig Kiesreglement van 1848.¹² In afwachting van een nadere regeling koos de koning toen nog de senatoren.¹³ Dit veranderde met het totstandkomen van de Kieswet van 4 juli 1850 (*Stbl.* nr. 137).¹⁴ De leden van de Eerste Kamer werden sindsdien gekozen door Provinciale Staten.

De Grondwet van 1848 betekende een radicale verandering in het kiesstelsel. Met ingang van 1850 werden de leden van de Eerste Kamer immers gekozen door een door burgers samengesteld orgaan. Bovendien werden zij niet langer benoemd voor het leven, maar voor een vastgestelde termijn uit een – zij het beperkt – deel van de bevolking, waarbij de afgevaardigden uit alle provincies afkomstig waren volgens een vaste verdeelsleutel.¹⁵ De verkiezing van de senatoren werd daarmee op een meer democratische leest geschoeid, maar zij bleef getrapt tot op de dag van vandaag. Tegenwoordig worden de afgevaardigden ter Eerste Kamer gekozen op de grondslag van evenredige vertegenwoordiging.¹⁶ De kiezers in de provincie kiezen de leden van Provinciale Staten, die allen lid zijn van een politieke partij. Zij wijzen op hun beurt de leden van de Eerste Kamer aan in evenredigheid van het aantal op een partij uitgebrachte stemmen. Het aantal afgevaardigden van een partij in de Eerste Kamer vormt daardoor een afspiegeling van het totaal aantal op een partij uitgebrachte stemmen.

Hoewel er in 1848 belangrijke veranderingen werden aangebracht in de wijze waarop de senatoren werden gekozen, verstomde de discussie over de Eerste Kamer niet.¹⁷ Alleen zeer welgestelden kwamen in aanmerking voor een zetel en sommigen vonden dat de beperking van verkiesbaren tot de 'geldaristocratie' diende te worden afgeschaft.¹⁸ Anderen trokken in het algemeen het nut van een Eerste Kamer in twijfel.¹⁹ In de loop van de tweede helft van de 19e eeuw werd de roep om een uitbreiding van het kiesrecht steeds luider. Met de Grondwetsherziening van 1887 werd hieraan enigszins gehoor gegeven. Toen werd bepaald dat de kandidaat òf behoorde tot de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen òf één of meer hoge en gewichtige openbare betrekkingen bekleedde of bekleed had. Deze bijzondere betrekkingen werden in 1887 eerst provisioneel en in 1890 definitief bij wet aangewezen.²⁰ Het passief kiesrecht voor de Eerste Kamer werd daarmee uitgebreid tot wat wel is genoemd 'de ambtelijke aristocratie'.²¹ Tevens werd in 1887 het aantal verkiesbaren verdubbeld door de aanwijzing van één op elke vijftienhonderd inwoners per provincie en daarnaast werd het aantal senatoren vastgesteld op vijftig: de helft van dat van de Tweede Kamer.

De wet van 14 augustus 1890 gaf de definitieve lijst van 'hoge en gewichtige openbare betrekkingen'.²² Daarmee werd voorkomen dat senatoren die niet langer op de lijsten van hoogstaangeslagenen voorkwamen,

voortijdig moesten aftreden.²³ Het lidmaatschap van de Eerste Kamer zelf was immers de beste waarborg voor de geschiktheid van de betrokkene wegens de reeds opgedane ervaring. Deze wet nam onder meer ook het lidmaatschap van de Tweede Kamer op,²⁴ waardoor de weg naar de Eerste Kamer werd geopend voor mindervermogenden die hun sporen hadden verdiend in de politiek.²⁵ De lijst van hoge en gewichtige openbare betrekkingen werd in de periode 1890-1917 niet meer gewijzigd.

De laatste Grondwetsherziening die hier van belang is, betreft die van 1917, waarbij de voorwaarden voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer volledig gelijk gesteld werden aan die voor de Tweede Kamer, zodat het daarmee voor alle volwassen mannelijke Nederlanders werd opengesteld. Toen de bijzondere vereisten in 1917 waren afgeschaft, werd het opstellen van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal overbodig.

Visuele kennismaking

Afbeelding 1 betreft een fragment van de lijst van hoogstaangeslagenen der provincie Zuid-Holland in 1848, vastgesteld volgens het Voorlopig Kiesreglement. De lijsten uit 1848 bestaan uit slechts drie kolommen: de eerste kolom geeft het volgnummer van de hoogstaangeslagene, de tweede vermeldt respectievelijk zijn achterna(a)m(en), zijn titel(s) en zijn voorletter(s), en de derde kolom geeft de woonplaats. Alle provinciale lijsten van 1848 zijn ongeveer op deze wijze ingericht.²⁶

De afbeeldingen 2 en 3 bestaan uit het eerste en het derde blad van de gesloten lijst der hoogstaangeslagenen in de directe belastingen in de provincie Zuid-Holland (ware grootte ca. 40 × 60 cm), zoals gepubliceerd in de *Nederlandsche Staatscourant* no. 193 van vrijdag 16 augustus 1850 volgens de voorschriften van de Kieswet van 1850.

Kolom 1 geeft het volgnummer van de hoogstaangeslagene. Dit is tevens het rangtelnummer dat aangeeft, welke plaats de hoogstaangeslagene op de provinciale lijst inneemt op basis van de som der aanslagen in de directe belastingen.²⁷ De volgnummers worden met ingang van 1888 minder interessant, omdat de lijsten dan niet langer zijn geordend volgens de som der aanslagen in de rijks directe belastingen, maar er voor alle provinciale lijsten een alfabetische rangschikking is aangebracht op de familiena(a)m(en) van de hoogstaangeslagenen.

Kolom 2 geeft de familiena(a)m(en), kolom 3 de voorna(a)m(en) en de eventuele titels,²⁸ kolom 4 de geboorteplaats, kolom 5 de geboortedatum, kolom 6 de gemeenten waar een aanslag in de directe belastingen was geschied. Kolom 7 geeft – eventueel – het bedrag van de aanslag in de grondbelasting, kolom 8 – eventueel – het aanslagbedrag in de persone-

le belasting, kolom 9 – eventueel – het bedrag van de aanslag in de patentbelasting en kolom 10 vermeldt de som van deze belastingaanslagen.²⁹ Deze belastingaanslagen werden inclusief rijksopcenten, maar exclusief gemeentelijke opcenten vermeld.³⁰

Ter illustratie wordt een voorbeeld kort besproken, afkomstig van afbeelding 2. Zijne Koninklijke Hoogheid prins Frederik der Nederlanden, geboren te Berlijn op 28 februari 1797, werd in 1850 geboekt als hoogstaangeslagene in de provincie Zuid-Holland op grond van de som der aanslagen in de directe belastingen die hij dat jaar betaalde, te weten f 14.426,88. Wegens dit bedrag kreeg hij volgnummer 1, waaruit blijkt dat hij in 1850 de hoogste aanslag in de rijks directe belastingen betaalde van alle hoogstaangeslagenen in de provincie Zuid-Holland. Zijn totale aanslag bestond toen uit een aanslag in de grondbelasting in de gemeente Wassenaar van f 2.314,05⁵ en een grondbelastingaanslag in de gemeente 's-Gravenhage van f 1.235,76. Naast aanslagen in de grondbelasting vermeldt de lijst tevens dat de prins een aanslag in de personele belasting betaalde te Wassenaar van f 615,81⁵ en in 's-Gravenhage van f 10.261,25.³¹

Afbeelding 4 geeft het model van de vernieuwde vormgeving van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer volgens het Koninklijk Besluit van 7 februari 1894 (*Stbl.* 30).³² Sindsdien worden van de hoogstaangeslagenen nog slechts de achterna(a)m(en), de titel(s), de voor-na(a)m(en), de woonplaats, de geboorteplaats, de geboortedatum en eventueel de datum van naturalisatie vermeld.³³ De aanslagen in de directe belastingen en de gemeenten waar de aanslagen waren geschied, komen dan niet meer op de lijsten voor. Na de invoering van de vermogensbelasting en de heffing op bedrijfs- en andere inkomsten in 1893/94³⁴ en de belofte van de overheid deze fiscale gegevens geheim te houden, ontbreken de belastingbedragen op de lijsten. Hoewel zij na 1893 als namenlijsten nog interessant blijven, verliezen zij daarmee veel waarde voor historisch onderzoek.³⁵ Afbeelding 5 is een illustratie van de wijzigingen die in 1894 in de vormgeving van de lijsten werden aangebracht.

De inrichting van de lijsten van hoogstaangeslagenen is voor alle provincies in hoge mate identiek wegens de voorschriften die daarvoor in de Kieswet waren vastgelegd.³⁶ Gewoonlijk worden echter nog aparte kolommen opgenomen die de woonplaats en eventueel de dagtekening van naturalisatie der hoogstaangeslagene geven, maar deze ontbreken in het besproken voorbeeld (afkomstig van afbeelding 2). Op grond van de aanslagen in de personele belasting – die werd geheven op uiterlijke tekenen van welstand in de gevoerde huishouding³⁷ – kan echter worden aangenomen dat de prins in 1850 zowel in Wassenaar als in 's-Gravenhage woonachtig was.

Het aantal hoogstaangeslagenen varieert per provincie wegens de wettelijk voorgeschreven verhouding van één verkiesbare op de 3.000

inwoners.³⁸ Tot en met 1887 worden per jaar op alle provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen te zamen de gegevens van in totaal ongeveer 1.000 personen vermeld. Met ingang van 1887 werd het aantal hoogstaangeslagenen per provincie verdubbeld tot één op de 1.500 inwoners.³⁹ Aangezien de lijsten van 1887 al waren samengesteld toen de wet van kracht werd, staan met ingang van 1888 twee keer zoveel hoogstaangeslagenen op de lijsten vermeld. Boven de provinciale lijst wordt soms ook de provinciale bevolkingsomvang volgens de laatst gehouden volkstelling vermeld,⁴⁰ zodat dan kon worden nagerekend of het aantal vermelde hoogstaangeslagenen in overeenstemming was met de wettelijk voorgeschreven verhouding. Op veel lijsten ontbreekt dit gegeven echter.

De lijsten werden twee maal per jaar gepubliceerd in de Staatscourant en in provinciale dagbladen: de eerste keer omstreeks mei en de tweede keer omstreeks juli.⁴¹ Op de eerste publikatie volgde de mogelijkheid voor zowel de betrokkenen als voor derden om bezwaren tegen de vermeldingen op de lijst in te dienen. Doorgaans geschiedde dit door de betrokkene zelf als de vermelding niet correct was, of door de nabestaanden wanneer de hoogstaangeslagene inmiddels was overleden. Boven de tweede – gesloten, en dus definitieve – lijst worden vaak tevens de wijzigingen vermeld, die werden aangebracht naar aanleiding van reclames op de eerste publikatie, maar soms ontbreken zij.⁴²

De prijs dezer Courant, franco per post, is f 2 1/2 in het jaar, f 6 in de 3 maanden, en 10 cents voor afzonderlijke nummers.

DINGSdag 24 NOVEMBER.

De prijs der advertenties is 25 cents voor den regel bij iedere plaatsing, buiten de opzichten en briefportien.

NEDERLANDEN.

Bij besluit van den 12den dezer, no. 58, heeft Zijne Majesteit aan den generaal-majoor titulair, belast met de functien van chef van den generaal staf in Oost-Indië, J. Fanning Nieuwland, verpauwing verleend tot het aannemen en dragen der verriekele van koninkzadeur der Zwaard-orde, hem door Z. M. den Koning van Zweden en Noorwegen geschonken.

Bij Zijner Majesteits besluit van den 14den November 1848, no. 81, is aan den heer J. N. Heyerdahl eervol ontslag verleend als consul der Nederlanden te Christiansand.

LIJST van degenen, die, als hoopst aangeslagenen voor 't Rijks directe belastingen, binnen de provincie Zuid-Holland en Zeeland, volgens art. 14 van het oorlogloos kies-reglement, tot afgevaardigden der Eerste Kamer verkiezbaar zijn; — door Geedeputeerde Staten van genoemde provincien opge maakt overeenkomstig art. 19 van gezegd reglement.

Volgnummer.

NAMEN EK VOORNAMEN. ZUIDHOLLAND.

- 1 Akersloot, W.
2 Alsche, mr. G. C.
3 Anemaet, S. H.
4 Anemaet, mr. P. N. J. Lette
5 Baerta, W.
6 Baard, J. C.
7 Begram van Jaarsveld, mr. P. L.
8 Berch van Heemstede, jhr. mr. J. L. C. Leyden.
9 Bergh van Heinenoorde, W. S. van den
10 Berkel, mr. H. van
11 Beekers, J. G.
12 Beijnen, C.
13 Blankenheijn, G. A.
14 Blankenheijn, D.
15 Blom, G.
16 Blussé van Zuidland, P.
17 Boles, C. A. van
18 Boreel van Hogelanden, jhr. mr. W.
19 Boxman, mr. A.
20 Brienen, W. D. A. M. baron van
21 Bronkhuijze, C. M.
22 Bruin, L. P. de
23 Bruin, C. de
24 Bruut, C.
25 Burg, A. van der
26 Burger, D.
27 Burgerhoudt, P. C.
28 Bylandt, O. A. grave van
29 Caan van Hoockenburg, jhr. mr. H. J.
30 Canneman, E.
31 Can van Stellingma, F. D.
32 Cool, J.
33 Cool, W. N.
34 Criellaart, J. van der Aa
35 Criellaart, S. B.
36 Croll, J. J.
37 Deking Dora, F. C.
38 Dreesens, W. H.
39 Driëndijk, I.
40 Droopendijk, D.
41 Dussen, jhr. E. van der
42 Dujs, H.
43 Dijk, H. van
44 Elst, F. van der
45 Emants, mr. M.
46 Enthoven, L. J.
47 Erkelens, E.
48 Fauchey, P. J. M.
49 Frederik der Nederlanden, Z. K. H. Prins
50 Fuhst, G. D.
51 Geacqst, mr. A. van
52 Gevers van Endegeest, jhr. mr. D. T.
53 Gevers, jhr. A. L. van Heteren
54 Gevers, jhr. W. A.
55 Gevers, jhr. M. B. H. W.
56 Gibo, W.
57 Graafland, jhr. G.
58 Graauwenbau, S. van

Genooten waarin de aangeslagenen woont

- Rotterdam.
'Gravenhage.
Sommelsdijk.
Oude Tonge.
Rotterdam.
'Gravenhage.
Corinchem.
Leyden.
Rotterdam.
Delft.
Schiedam.
'Gravenhage.
Rotterdam.
Idem.
Corinchem.
Dordrecht.
Schiedam.
'Gravenhage.
Corinchem.
'Gravenhage.
Leyden.
Rotterdam.
Schiedam.
'Gravenhage.
Idem.
Idem.
Voorburg.
Schiedam.
Rotterdam.
Idem.
Idem.
Dordrecht.
Dordrecht.
Rotterdam.
Dordrecht.
'Gravenhage.
Zuidland.
Dordrecht.
'Gravenhage.
Idem.
Rotterdam.
'Gravenhage.
Rotterdam.
Oegstgeest.
'Gravenhage.
Rijswijk.
Oud-Beijerland.
'Gravenhage.
Delft.

Volgnummer.

NAMEN EK VOORNAMEN.

- 59 Groen van Prinsterer, mr. G.
60 Groeninx van Zoelen, mr. R. F. baron
61 Gijelaar, A. de
62 Hartvelt J., A.
63 Hartogensis, mr. B.
64 Havelaar, J. J.
65 Hres, A. H. van
66 Heim van Duivendijke, jhr. mr. J. A. ridder van der
67 Hemert, jhr. mr. W. J. Janius van
68 Herzede, T. baron van
69 Heukelum jr., J. van
70 Hilst, P. van der
71 Hoboken van Rhoon, Pndrecht en Cortegene, A. van
72 Hoboken, J. van
73 Hoboken, A. van
74 Hoek, J. van der
75 Hoekwater, C.
76 Hoffman, M. A. F. H.
77 Hoffman, J. F.
78 Hols, F. van
79 Hoof, O. B. 't
80 Hoop, A. van der
81 Horst, mr. C. L. A. van der
82 Hoijer, mr. C. T.
83 Hoijer, mr. H. T.
84 Hoijer, F.
85 Hooft van Papendrecht, P. C.
86 Hubrecht, mr. P. G.
87 Hudig, J.
88 Huisman, C. H.
89 Hujsen van Kattendijke, J. W. baron
90 Jacobson, L. L.
91 Jansen, W.
92 Jantzen van Effrenten van Capellen, jhr. mr. J. C.
93 Jochems, W.
94 Jochems, mr. H.
95 Jonge van Campeps Nieuwland, jhr. mr. M. W. de
96 Kaashoven, dr. C. W. H. van
97 Kat, H. de
98 Kleinjan Fz., J.
99 Koens, J. P.
100 Koff, C. G.
101 Kun, L. J. van der
102 Kwak van Zwartwaal, A.
103 Lammars, D.
104 Ledebor Bz., L. V.
105 Ledebor, L. B.
106 Leenbruggen, C.
107 Lelij, S. van der
108 Lightenvelt, mr. L. A.
109 Limburg Stirum van Warmond, L. grave van
110 Limburg Stirum, mr. A. O. E. grave van
111 Loopuit, mr. P.
112 Luzzac, mr. L. G.
113 Madry, P. S.
114 Mast Pz., J.
115 Meer, mr. R. A.
116 Meer, R. P.
117 Meij van Alkemade, jhr. J. E. de
118 Monchy, E. P. de
119 Moll HZ., J.
120 Neck, L. B. van
121 Nieuwkamp, A. A.
122 Nolet, W. J.
123 Nolet, A.
124 Nolet, C. J.
125 Nijenheim, G. F. W. baron van Neukirchen genaamd
126 Oordt, H. van
127 Oordt, W. H. van
128 Oudermulen, E. van der
129 Outeven, mr. G. P. van
130 Pallandt, C. A. A. baron van
131 Phlippus, mr. J. A.
132 Polak Daniels, F.
133 Pott, jhr. mr. W. G. van de
134 Poot, A.

Genooten waarin de aangeslagenen woont.

- 'Gravenhage.
Idem.
Leyden.
'Gravenhage.
Rotterdam.
'Gravenhage.
Idem.
Idem.
'Gravenhage.
Dordrecht.
Rotterdam.
'Gravenhage.
Dordrecht.
Idem.
Brielle.
'Gravenhage.
Delfshaven.
Dordrecht.
Rotterdam.
'Gravenhage.
Wassenaar.
Rotterdam.
Schiedam.
Dordrecht.
Wassenaar.
'Gravenhage.
Idem.
Leyden.
Dordrecht.
Poortugal.
'Gravenhage.
Rotterdam.
Rijswijk.
Heenvliet.
'Gravenhage.
Idem.
Leyden.
Maastricht.
'Gravenhage.
Warmond.
Leyden.
Schiedam.
Leyden.
Rotterdam.
Klaaswaal.
Rotterdam.
Idem.
Idem.
Idem.
'Gravenhage.
Rotterdam.
Schiedam.
Idem.
Idem.
'Gravenhage.
Idem.
Idem.
Idem.
Rotterdam.
Idem.
'Gravenhage.
Lisse.
'Gravenhage.
Idem.
Ovenschie.

1 Lijst van hoogstaangeslagenen der provincie Zuid-Holland, 1848.

NEDERLANDSCHE

STAATS-COURANT.

De prijs dezer Courant, franco per post, is f 34 in het jaar, f 6 in de 3 maanden, en tevens voor afzonderlijke nummers.

VRIJDAG 16 AUGUSTUS.

De prijs der advertenties is 35 cents voor den regel bij iedere plaatsing, buiten de regelplaatzen en briefposten.

Bij deze courant behoort een bijvoegsel.

De Kamerheer-Ceremoniemeester maakt bekend, dat het Hof, morgen, Vrijdag den 16den dezer, den rouw gedurende acht dagen aannemen zal wegens het overlijden van Zijne Koninklijke Hoogheid den Hertog van Cambridge; zittende de vier eerste dagen de middelfore en de vier laatste dagen de lichte rouw gedragen worden.

De Kamerheer-Ceremoniemeester,
Baron A. C. SCHOUBERT VAN SCHIEBURG.

NEDERLANDEN.

De Minister van Financien brengt bij deze ter kennis der belanghebbenden, dat de gelegenheid tot briefwisseling tusschen dit Rijk en Caracas thans aanmerkelijk is verbeterd, door het daartoe eenen geregeldt waer, twee malen in de maand, tusschen de bovengemelde kolonie en het eiland St. Thomas, alwaar de brieven voortaan door de Engelsche West-Indische pakketboten zullen worden afgevoeren en opgenomen, met vermindering van den omweg over Puerto Cabello, waarover die brieven vroeger werden verzonden.

Oraigens dient tot natig van de belanghebbenden, dat de brieven bij de verzending van hier steeds aan eenen gewoone Frankring onderhevig zijn, en dat de weg over Eijeland bepaaldelijk op het adres moet worden aangegeven.

Het post tot St. Thomas of omgekeerd bedraagt f 1.35 per enkelen brief, wanneer dezelve registréts over Rotterdam, — en f 1.45 wanneer die over Oudeade wordt verzonden of ontvangen.

De Minister voornoemd,
VAN BOSSE.

Gedeputeerde Staten der provincie Zuidholland.
Gelet op art. 120 der wet van den 4den Julij 1850 (Staatsblad no. 37), regende het kiesregt en de lenoeming van afgevaardigden tot Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal,
Hebben geadviseerd, bepaaldelijk vast te stellen en te sluiten de lijst der hoogst aangeslagenen voor het jaar 1850, bedodt bij de artt. 73 en 84 der bovengemelde wet, zoodanig als dezelve hieronder volgt.

Gedeputeerde Staten voornoemd,
VAN BYLANDT,
Ter ordonnantie van dezelve,
JUST DE LA PAISSIERE.

LIJST der hoogst aangeslagenen in 's Rijks directe belastingen in de Provincie Zuidholland.

De bevolking der provincie, volgens de laatst gehouden volkstelling, bedraagt 562,354 inwoners.

Volgnummer.	N A M E N:	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Dagteekning der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal.
					te	in de Grondbelasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
1	Frederik der Nederlanden (Z. K. H. Prins)		Berlijn	28 Febr. 1797	Wanmeer 3 Gravenhage	f 314,055 1235,76	f 615,815 10051,25		f 1442,88
2	Kat,	Herman de	Oordrecht	3 Mei 1784	Oordrecht Goudswaard Strijen Henrick-Ido-Amst. Nasswaal de Mijl Nieuwmoord Sandelinger-Am. bacht Zuid-Beijerland Zwinderrecht Kijfhoek Maasdam Bijl Puttershoek 3 Gravendeed Gooischaaloord Heinenoord Mijnskerenland Ond-Beijerland Pierhil Westmaas	568,24 1329,023 684,54 208,59 492,83 200,88 77,54 294,27 155,02 45,38 21,20 84,43 12,06 230,24 18,54 135,83 166,77 121,78 20,21 66,46	274,23	€ 84,43	
3	Jantzen van Erffrenten van Capelle,	Jr. Jacob Cornelis	Breda	4 Oct. 1760	Oordrecht Dubbekam Sloedrecht Hoogeveen Capelle aan den IJssel Heinenoord 3 Gravendeed Strijen	345,24 865,08 764,33 1277,57 216,61 364,42 437,96 335,34	556,05		4994,80

2/3
Gesloten lijst der hoogstaangeslagenen in 's rijks directe belastingen in de provincie Zuid-Holland, 1850.

Volgnommernr.	N A M E N.	VOORNAMEN.	GEBORTEPLAATS.	Dagteekening der geboorte.	A A N G E S L A G E N				Totaal.
					te	in de Grondbelasting voor	in het Personeel voor	in het Patent voor	
16	Viruly van Varen en Dalem,	Michiel	Rotterdam	6 Dec. 1780	Rotterdam	f 1601.99	f 812.45		f 2414.44
17	Steengraht van Duivenvoorde,	Jhr. Nicolaas Johan	's Gravenhage	13 Jan. 1806	's Gravenhage Voorschoten Wassenaar	274.58 312.21 607.45	338.59 776.07		2398.885
18	Fauchey,	Pierre Jean Marie	Rotterdam	14 Feb. 1792	Rotterdam Kralingen	1354.83 134.61	264.00 200.64	f 320.00	2273.51
19	Oord,	Hendrik van	Rotterdam	7 Spt. 1793	's Gravenhage	1399.89	500.92	261.13	2211.93
20	Tieleman,	Petrus Jacobus	's Gravenhage	20 Aug. 1799	's Gravenhage	1814.26	407.40		2221.66
21	Ondermeulen,	Eduard van der	Amsterdam	28 Oct. 1804	Wassenaar 's Gravenhage	515.23 231.085	365.20 1199.095		2221.42
22	Loopuijt,	mr Pieter	Schiedam	3 Julij 1791	Schiedam	981.04	411.48	824.32	2216.84
23	Hoogerbrugge,	Jacob	Hillegersberg	19 Febr. 1794	Overschie Rotterdam Aethel Hillegersberg Broek e. a. Recuwijk Schielroek Pijnacker Lokerdijk Vijzenban	411.18 63.49 351.55 115.88 235.25 36.80 7.02 377.12 86.55 372.55	39.01	81.25	
24	Rwak van Zwartwaal,	Ary	Zwartwaal	18 Maart 1791	Heenvliet Zwartwaal Vierpolders Spijkensse Geervliet Simonshaven	837.60 389.01 197.17 114.02 441.11 24.20		144.77	2148.48
25	Lammers,	Dirk	's Gravenhage	27 Julij 1781	's Gravenhage	1881.35	258.08		2139.43
26	Berkel,	mr. Hendrik van	Delft	5 Mei 1783	Delft Rijswijk Vijzenban Rotterdam Eldergen Ooij	1075.23 202.67 180.52 122.81 62.37 57.08	346.46	67.92	2115.36
27	Eindhoven,	Leo John	's Gravenhage	4 Mei 1789	's Gravenhage	710.28	564.68	793.09	2068.05
28	Zwijten van Nyerelt van Nieuw-Beijerland,	Hugo baron van	Rotterdam	7 Julij 1781	's Gravenhage Pijnart Groote Lindt Kleine Lindt Bernis Ridderkerk Maasdam Zuid-Beijerland Edam Nieuw-Beijerland Piershil	216.825 42.23 13.82 49.72 184.88 266.30 76.42 36.73 136.61 385.49 16.09	594.145		2007.06
29	Gevers,	Jhr. Adriaan Leonard van Heteren	Rotterdam	19 Aug. 1794	Oegstgeest Geervliet	962.00 482.10	539.00		1983.10
30	Groeninx van Zoelen,	Jhr. mr. René Frederik baron	Leyden	26 April 1801	's Gravenhage Ridderkerk Krimpen a. d. Lek	230.56 939.46 190.025	585.67		1945.915
31	Hoffman,	Johan Frederic	Rotterdam	7 Jan. 1791	Rotterdam	448.25	1028.53	416.00	1892.805
32	Repelaar van Molenaarsgraaf,	Jhr. mr. Ocker	Dordrecht	6 Octob. 1796	Wielrecht	1888.16			1888.16
33	Blankenbeijm,	Dominicus	Rotterdam	25 Maart 1797	Rotterdam Zuid-Beijerland Oostvoorne	724.77 568.58 268.35	254.94	320.00	1876.64
34	Denkers,	Johannes Gerardus	Schiedam	1 Octob. 1802	Schiedam	907.51	142.02	815.36	1864.89
35	Jonge van Campen Nieuwland,	Jhr. mr. Marinus Willem de	Zierikzee	29 Maart 1786	Veur e. a. Haarsroude Wissakerke Stompwijk 's Gravenhage	375.77 159.93 417.52 146.49 126.23	89.65		1855.86
36	Herzele,	Theodorus baron van	Amsterdam	10 Maart 1781	's Gravenhage Wassenaar Delft Hof van Delft	588.95 316.55 138.79 126.73	524.35 141.26		1836.63
37	Staal van Piershil,	Jhr. Daniel Pompejus Johannes van der	's Gravenhage	16 Maart 1774	's Gravenhage Lisse Piershil	133.71 800.14 107.25	272.26 482.66		1795.22
38	Pallandt,	Carol Anne Adriaan baron van	's Gravenhage	25 Maart 1801	's Gravenhage Lisse Noordwijkkerke	175.275 908.70 136.563	579.69		1721.23
39	Rattandijk e,	Johan Willem baron Huijszen van	Middelburg	16 Mei 1782	Wassenaar	1247.20	524.35		1771.55

(N°. 30.) **BESLUIT** van 7 Februari 1894, tot vaststelling van den vorm en de inrichting der lijst van de hoogstaangeslagenen, bedoeld in art. 76 der kieswet.

IN NAAM VAN HARE MAJESTEIT WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, enz., enz., enz. WIJ EMMA, KONINGIN-WEDUWE, REGENTES VAN HET KONINKRIJK, Op de voordracht van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 20 Januari 1894, no. 312, afd. Binnenlandsch bestuur; Den Raad van State gehoord, advies van 30 Januari 1894, no. 43; Gelet op het nader rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van 5 Februari 1894, no. 492, afd. Binnenlandsch bestuur; Gelet op art. 76 der kieswet, laatstelijk gewijzigd bij de wet van 11 Januari 1894 (*Staatsblad* no. 5);
Hebben goedgevonden en verstaan:

Eenig artikel.

De lijst van hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen, bedoeld in artikel 76 der kieswet, wordt ingericht overeenkomstig het model, bij dit besluit gevoegd.

De Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* geplaatst en in afschrift aan den Raad van State gezonden zal worden.

's Gravenhage, 7 Februari 1894.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
TAK VAN POORTVLIET.

E M M A.

Uitgegeven den tienden Februari 1894.

De Minister van Justitie,
SMIDT.

MODEL.

LIJST van hoogstaangeslagenen in de Rijks directe belastingen in de provincie. . . . .

(vastgesteld bij besluit van Gedeputeerde Staten dier provincie van. . . . .)

Jaar. . . . .; de bevolking der provincie bedraagt . . . . .;
het aantal hoogstaangeslagenen bedraagt . . . . .;

Volgnummer.

1. (Naam) (Voornamen) (Woonplaats) (Geboorteplaats) (Dagteekening der geboorte).
(Dagteekening der naturalisatie, zoo deze heeft plaats gevonden).
2. (Naam) enz.

Het laagste gezamenlijke bedrag van aanslagen, dat tot de plaatsing op de lijst heeft geleid, is f . . . . .

Behoort bij Koninklijk besluit van 7 Februari 1894 (*Staatsblad* no. 30).

Mij bekend,
De Minister van Binnenlandsche Zaken,
TAK VAN POORTVLIET.

4
Model van de
lijsten van verkies-
baren voor de
Eerste Kamer
sedert 1894.

De Gedeputeerde Staten van Zuidholland.

Gelet op de artt. 72 en volgende der kieswet;

Hebben besloten:

1°. vast te stellen de lijst van hoogstaanslagelagen, waarvan de laagste aanslag (hoofdsom + Rijskoppenten) bedraagt f996,74, met bepaling dat zij ingevolge art. 77 der kieswet zal worden geplaatst in de *Nederlandsche Staatscourant* en in *Het Vaderland*;

2°. opmerkingzaam te maken op de bevoegdheid gegeven in de artt. 78 en 79 der wet, om vóór den 15den Mei aanstaande bezwaren tegen deze lijst bij Gedeputeerde Staten in te dienen.

's Gravenhage, 24 April 1894.

Geleputeerde Staten voornemend:

BLESSE, loco-Voorzitter.

F. TAVENNAAT, griffier.

Lijst van hoogstaanslagelagen in de Rijsk-dreite belastingen in de provincie Zuidholland.

Jaar 1894 95. De bevolking in de provincie bedraagt volgens de laatste gehoudende tienjarige volkstelling 949 641 zielen. Het aantal hoogstaanslagelagen bedraagt 683.

Volgnummer.

1. van Aardeune, Gijbert, te Dordrecht, geb. te Dordrecht 10 Maart 1841.
2. Addink, mr. Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 25 Maart 1854.
3. Akkersdijk Nzn., Simon, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 13 Juni 1849.
4. Albers, Franciscus Reinier Jacobus, te Dordrecht, geb. te Grave 9 Maart 1842.
5. Albers, Wilhelmus Johannes Hendrikus, te Dordrecht, geb. te Grave 14 September 1857.
6. Allot, Nicolaas Adrianus, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 15 November 1834.
7. Alsheu, George Francois, te Oegstgeest, geb. te 's Gravenhage 14 October 1831.
8. van Ameron, Johannes Albertus, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 22 Maart 1852.
9. van Andel, Arnoldus, te 's Gravenhage, geb. te Gorinchem 3 October 1842.
10. van Andel, Cornelis, te Gorinchem, geb. te Gorinchem 15 Januari 1834.
11. Apol, Johannes Adrianus Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 21 October 1848.
12. van den Arend Pz., Martinus Gerardus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Augustus 1840.
13. van den Arend, Pieter, te Kralingen, geb. te Rotterdam 22 October 1852.
14. Augustijn, Hendrikus Johannes, te Zoetermeer, geb. te Delft 16 Juni 1839.
15. Baartz jr., Willem, te Rotterdam, geb. te Rotterdam, 20 October 1832.
16. Bahmann, Johannes Wilhelmus, te Rotterdam, geb. te Nijmegen 27 Augustus 1844.
17. Bakker, Johannes Ambrosius, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 7 December 1841.
18. Banck, mr. Johan Erich, te 's Gravenhage, geb. te Soerabaya 3 November 1833, Genaturaliseerd 6 April 1869.
19. den Bandt, Johannes Carel, te Dordrecht, geb. te Dordrecht 22 October 1832.
20. de Bes, Willem Johannes Maurits, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 30 September 1847.
21. de la Bassecour Caan, jhr. mr. Hendrik Abraham Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 10 Maart 1829.
22. de la Bassecour Caan, jhr. mr. Jacob Jan, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 10 December 1826.
23. Bauduin, Dominicus Franciscus Antonius, te 's Gravenhage, geb. te Dordrecht 24 Juli 1827.
24. van Beekun, Arie, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Januari 1837.
25. Beehuerts van Blokland, jhr. mr. Gerard Jacob Theodoor, te 's Gravenhage, geb. te Rotterdam 12 Januari 1843.
26. Beehuerts van Eumichoven, mr. Pieter Matthijs, te 's Gravenhage, geb. te Dordrecht 6 Juni 1837.
27. Benedictus, Willem, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 6 December 1844.
28. Bentinck, Adolf Charles baron, te 's Gravenhage, geb. te Haarlem 1 Augustus 1837.
29. Bentinck, Rudolf Floris Carel baron, te 's Gravenhage, geb. te Hasselt 16 Juni 1847.
30. van den Bergh, dr. Antonius Petrus, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 5 Juni 1825.
31. van den Bergh, Arnold, te Rotterdam, geb. te Geffen 24 October 1855.
32. van den Bergh, Isaac, te Rotterdam, geb. te Geffen 19 Augustus 1854.

Volgnummer.

33. van den Bergh, Joannes Franciscus Xaverius, te 's Gravenhage, geb. te Amersfoort 21 September 1837.
34. van den Bergh, Solko Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 4 Juni 1854.
35. van den Berkhoff, Bernardus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te Utrecht 17 December 1846.
36. Bertels, Gerardus Johannes, te Schiedam, geb. te Gouda 19 Mei 1829.
37. Beukers, Wilhelmus Adrianus, te Schiedam, geb. te Schiedam 7 Januari 1837.
38. van Beyna, jhr. Petrus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te Leenwarden 11 Mei 1839.
39. Biehon van Hoeselmonte, Cornelis Johan Adrian, te Rotterdam, geb. te Hillegersberg 29 Mei 1855.
40. Bieker Caertes, Johannes Martinus Annes, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 21 Augustus 1834.
41. Bierenes de Haan, dr. David, te Leiden, geb. te Amsterdam 3 Mei 1822.
42. Blaauw, Gilles, te 's Gravenhage, geb. te Arnhem 23 Juni 1841.
43. Blankenheym, Josephus Jacobus Marie, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 5 Juni 1837.
44. Blankers, Arnoldus, te Gorinchem, geb. te Veen 26 Augustus 1815.
45. Blokland, Dirk, te Rotterdam, geb. te Hardinxveld 21 Juli 1831.
46. Blokland Jan., Jan, te Hardinxveld, geb. te Hardinxveld 28 Augustus 1830.
47. Blom Coster, dr. Timen Henricus, te 's Gravenhage, geb. te Alkmaar 13 Juli 1817.
48. Blum, Johan Heinrich, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 Maart 1852.
49. Blussé, mr. Pieter Lodewijk Frans, te 's Gravenhage, geb. te Leiden 13 Maart 1818.
50. Bodaan, August George, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 17 Mei 1841.
51. Boden, Ernst Friedrich Hermann, te Rotterdam, geb. te Brunsyck 19 Juni 1840, Genaturaliseerd 13 April 1872.
52. van Boelens van der Haer, Jan Hendrik, te 's Gravenhage, geb. te Pietersbierum 30 November 1849.
53. Boer, Cornelis, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 April 1827.
54. Bonke, Johan Jacob, te Rotterdam, geb. te Alblasdendam 18 Juni 1835.
55. Boome, Gerardus Petrus, te 's Gravenhage, geb. te Maarsricht 29 October 1829.
56. van der Boor, Willem Gerbrand, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 27 Maart 1840.
57. Borwarth Stenmeckes, Pelgrom Leonard Henri, te 's Gravenhage, geb. te Batavia 13 September 1840.
58. Bos, Johannes Franciscus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 18 October 1817.
59. Bos Am., Pieter, te Dordrecht, geb. te Sliedrecht 11 December 1835.
60. Bos, Pieter Adrianus, te Gorinchem, geb. te Sliedrecht 3 September 1838.
61. Both, Hendrik, te Rotterdam, geb. te Wilnis 9 Januari 1846.
62. van Brongel Douglas, mr. Casper baron, te 's Gravenhage, geb. te Groningen 2 Februari 1824.
63. van Brionen van de Grootte Lindt, Armond Nicolaas Justus Maria baron, te Wassenaar, geb. te Wassenaar 18 Juli 1839.
64. Broeksmet, Cornelis, te Schiedam, geb. te Meerdervoort 21 Mei 1833.
65. Brouwer, Lauchard Gerhard, te 's Gravenhage, geb. te Almelo 8 Augustus 1831.
66. Bruigom, Gerrit, te Delft, geb. te Delft 27 Maart 1841.
67. de Bruyn, Henricus Reinicus Wijnandus Marie Jacobus, te Rotterdam, geb. te Rotterdam 12 Februari 1856.
68. de Bruyn, Jacob, te Zwammerdam, geb. te Bodegraven 4 Juli 1843.
69. Brunyzeel, Cornelis, te Rotterdam, geb. te St Annaalud 25 Augustus 1842.
70. van der Burg, Arnoldus, te Hazerswoude, geb. te Overschie 20 Maart 1811.
71. Burgerhoudt, Hendrik Adolph, te Kralingen, geb. te Rotterdam 26 September 1825.
72. Burgers, Adrianus Johannes Petrus Josephus, te 's Gravenhage, geb. te Arnhem, 3 Januari 1837.
73. van der Burgh, mr. Antonius Hubertus Hendriens, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 15 Februari 1845.
74. van der Burgh, Petrus Johannes, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 9 Januari 1850.
75. van Buuren van Heyst, Johannes Christiaan, te Vlaardingen, geb. te Vlaardingen 31 Januari 1825.
76. van Bylandt, mr. Carel Jean Emilius graf, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 8 Januari 1840.
77. van Bylandt, mr. Frederik Willem Carel Pieter graf, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 4 December 1841.
78. van Bylandt, Jules Ernest Othlon graf, te 's Gravenhage, geb. te Brussel 24 Augustus 1863.
79. Bijveld, mr. Rudolph Theodoor, te 's Gravenhage, geb. te 's Gravenhage 22 September 1835.

5
In 1894 gewijzigde
lijsten van verkie-
baren.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag

Het Voorlopig Kiesreglement van 1848 (*Stbl.* 53, art.7) en later de Kieswet van 1850 (*Stbl.* 37) schreven voor, dat door Gedeputeerde Staten jaarlijks een lijst moest worden opgemaakt van de hoogstaangeslagenen in de directe belastingen die in de betreffende provincie woonden. De belangrijkste wijzigingen in deze Kieswet zijn hierboven reeds besproken. Zij vonden plaats in 1887 (*Stbl.* 154), in 1894 (*Stbl.* 5) en ten slotte in 1917 (*Stbl.* 398, 399, 400, 600, 661, 662 en 663), toen het opstellen ervan door de Grondwetswijziging feitelijk werd afgeschaft.

Uitvoeringsbesluiten en -procedures

In 1848 vond de Grondwetswijziging plaats waardoor het opstellen van de lijsten van verkiesbaren noodzakelijk werd. De eerste lijsten van hoogstaangeslagenen werden nog in 1848 samengesteld om direct een Eerste Kamer volgens de nieuwe Grondwet te kunnen samenstellen. Deze eerste lijsten hadden een provisioneel karakter: het zijn namenlijsten waarop bijvoorbeeld nog geen aanslagbedragen worden vermeld. De Grondwet van 1848 schreef voor dat het kiesrecht bij wet nader geregeld moest worden. De Kieswet kwam op 4 juli 1850 tot stand (*Stbl.* 37).⁴³

Deze Kieswet regelde onder meer de wijze waarop de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer dienden te worden samengesteld. Gedeputeerde Staten van iedere provincie moesten jaarlijks een lijst van hoogstaangeslagenen opstellen, 'hen aanwijzende, die in de op het oogenblik van het vaststellen der lijst tot de loopende dienst behorende kohieren, in de rijks directe belastingen, zoo in opcenten als in hoofdsom, het hoogst zijn aangeslagen'.⁴⁴ Daarbij werd de man geacht de aanslag in de directe belastingen te betalen van zijn vrouw, en de vader die van zijn minderjarige kinderen, wegens de goederen waarvan hij het vruchtgenot had.⁴⁵ Als bewijsmiddelen voor het bestaan van de aanslag vereiste de wet het aanslagbiljet en een uittreksel uit de kohieren der directe belastingen.⁴⁶

Bij het totstandkomen van de lijsten der hoogstaangeslagenen stelden de ontvangers der directe belastingen eerst opgaven samen 'waarin elke belastingschuldige, op hunne tot de loopende dienst behorende kohieren voorkomende, en het bedrag, waarvoor hij in elke belasting afzonder-

lijk is aangeslagen, wordt aangewezen'.⁴⁷ Zij zonden deze opgaven vervolgens naar de voorzitter van de gemeenteraad. Hij nodigde de inwoners der gemeente uit om 'zoo zij elders in de directe belastingen zijn aangeslagen, daarvan vóór den 15den Februarij te doen blijken'.⁴⁸ Vervolgens werden de eventueel aangevulde opgaven door de voorzitter van een waarmerk voorzien en in principe vóór 1 april naar Gedeputeerde Staten gezonden.⁴⁹ Zij nodigden daarop de inwoners der provincie uit om 'zoo zij elders in de rijks directe belastingen zijn aangeslagen daarvan vóór den 1sten April te doen blijken'.⁵⁰ Het kon immers voorkomen dat een hoogstaangeslagene wegens bezit van onroerend goed, het voeren van een tweede huishouding of bedrijf ook nog in een andere dan de woonprovincie belastingplichtig was. Onder ingezetene der provincie of der gemeente verstond artikel 2 van de Kieswet 'hem, die zijne woonplaats gedurende het laatste, aan de sluiting voorafgaande jaar binnen de provincie of gemeente gehad heeft'.

Daarna, maar vòr de laatste dag van april, stelden Gedeputeerde Staten een lijst van de hoogstaangeslagenen in de provincie vast. Het aantal hoogstaangeslagenen was – zoals reeds vermeld – afhankelijk van het aantal inwoners: tot en met 1887 was dat één op de 3.000, daarna één op de 1.500 inwoners. Deze eerste lijst diende dan volgens de Kieswet dadelijk eind april, begin mei te worden gepubliceerd in een provinciaal dagblad⁵¹ en in de Staatscourant, omdat zij openbaar moest zijn en vooral bekend. Immers, ieder die ten onrechte op de lijst voorkwam, ontnam daarmee een ander zijn terechte plaatsing. Doorgaans treft men in mei, maar soms pas in juni, de eerste versie van de lijsten der hoogstaangeslagenen aan.⁵²

Dan bestond de mogelijkheid voor alle Nederlanders die over het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten beschikten, bezwaren tegen de lijst in te dienen.⁵³ Deze konden bijvoorbeeld betrekking hebben op 'onbehoorlijke' vermelding van gegevens.⁵⁴ De bezwaren werden door middel van een van bewijsstukken voorzien verzoekschrift ingediend bij Gedeputeerde Staten. Zij namen daarop een met redenen omkleed besluit en brachten eventueel correcties aan op de lijst, waarna de belanghebbende in kennis werd gesteld.⁵⁵ Daarop volgde een periode van acht dagen waarin men tegen een besluit van Gedeputeerde Staten bezwaar kon aantekenen. De zaak werd dan aan de arrondissementsrechtbank voorgelegd.⁵⁶ Gedeputeerde Staten dienden zich uiteindelijk neer te leggen bij de uitspraak van de rechtbank en de eventueel opgelegde correcties op een definitieve lijst van hoogstaangeslagenen aan te brengen.⁵⁷

De aldus samengestelde lijst van verkiesbaren werd omstreeks 8 juni door Gedeputeerde Staten gesloten en vervolgens opnieuw – voor de tweede maal, maar nu in een definitieve versie – gepubliceerd in een provinciaal dagblad en in de Staatscourant. Daarnaast schreef de Kieswet voor dat tevens een afschrift van de lijst werd gezonden naar de Minister

van Binnenlandse Zaken.⁵⁸ De definitieve lijst bleef van kracht tot 8 juni van het daaropvolgende jaar, tenzij rechterlijke uitspraken aanleiding vormden voor het aanbrengen van wijzigingen.⁵⁹ In deze uitvoeringsprocedures werden in de periode 1850-1917 geen belangrijke wijzigingen aangebracht.

Naast voorschriften voor de wijze waarop de lijst van hoogstaangeslagenen tot stand diende te komen, bepaalde de Kieswet van 1850 tevens hetgeen moest worden vermeld: 'De lijst vermeldt, behalve den naam, de voornamen van den hoogstaangeslagene, de plaats en dagtekening zijner geboorte, de dagtekening zijner naturalisatie, zoo deze heeft plaats gevonden, het bedrag, waarvoor hij in elke belasting afzonderlijk is aangeslagen, en waar de aanslag is geschied'.⁶⁰ In de periode 1850-1893 bleven de vorm en de inhoud van de lijsten ongewijzigd, maar in 1894 werden daarin – zoals hierboven reeds is vermeld – belangrijke veranderingen aangebracht.

Interpretatie en betrouwbaarheid

De bedoeling van het opstellen van de lijsten was het aanwijzen van degenen die op grond van de door de wet gestelde criteria passief kiesrecht genoten en in aanmerking kwamen voor een zetel in de Eerste Kamer der Staten-Generaal. De lijsten vermelden daarom alleen mannelijke Nederlanders met een woonplaats binnen het 'Rijk in Europa', die tot de hoogste betalers van de directe belastingen in de woonprovincie behoorden in de periode 1850-1917.⁶¹ Weliswaar kwamen na 1887 tevens zij die hoge of gewichtige openbare betrekkingen hadden vervuld ervoor in aanmerking, maar het zou een misvatting zijn te veronderstellen dat ook zij op de lijsten van hoogstaangeslagenen worden vermeld.

Enkele beperkingen

De lijsten van verkiesbaren geven informatie over rijke ingezetenen en vormen een interessante bron voor systematisch historisch onderzoek naar de 19e-eeuwse maatschappelijke toplaag. Belangrijke beperkingen van de bron voor dergelijk onderzoek vloeien voort uit hetgeen in de Kieswet van 1850 werd bepaald. Deze schreef om te beginnen voor dat men een minimumleeftijd van dertig jaar bereikt diende te hebben om op de lijst te worden opgenomen. Welgestelden die jonger waren dan dertig jaar, worden op de lijsten dus niet vermeld. Echter, jongeren – minderjarige kinderen, jonger dan 23 jaar⁶² – van wie de vader het vruchtgenot van de goederen had, worden wel in zekere zin vertegenwoordigd door de aanslag van de vader op de lijsten, maar zij worden op de lijsten niet vermeld.

Hoewel ook gehuwde rijke vrouwen niet op de lijsten van verkiesbaren worden vermeld, werden zij volgens de wet vertegenwoordigd door hun man,⁶³ zodat hun belastingaanslagen op de lijsten deel uitmaken van de aanslagen die daar op naam van de echtgenoot staan. Rijke alleenstaande vrouwen – ongehuwden en weduwen – die volgens een tijdgenoot⁶⁴ geen uitzonderingen waren, komen op de lijsten van verkiesbaren echter niet voor.

Ook binnen het 'Rijk in Europa' woonachtigen, die niet over het volle genot der 'burgerlijke en burgerschapsregten' beschikten, zoals bijvoorbeeld zij die onder curatele stonden of een andere nationaliteit bezaten, maar hier wel eigenaar waren van onroerend goed waarover veel grondbelasting was verschuldigd, hier een groot en rijk gemeubileerd huis bewoonden of een aanzienlijk bedrijf voerden, worden niet op de lijsten van verkiesbaren vermeld. Wanneer er sprake was van een uit het buitenland afkomstige hoogstaangeslagene, diende voor alle duidelijkheid op de lijst een datum van naturalisatie te worden vermeld waaruit onvoorwaardelijk bleek dat hij Nederlander was.⁶⁵

Fiscale grondslag der verkiesbaarheid voor de Eerste Kamer

De verkiesbaarheid werd verder bepaald door de som van de aanslagen in de drie directe belastingen: de grond-, de personele- en de patentbelasting. De grondbelasting werd geheven op bezit van Nederlandse vaste goederen, zowel on- als gebouwd onroerend goed. De personele belasting was een soort weeldebelasting.⁶⁶ Zij werd geheven op uiterlijke tekenen van welstand en was gebaseerd op zes grondslagen, te weten: de huurwaarde van het pand dat men bewoonde, het aantal deuren en vensters, het aantal haardsteden, de waarde van het meubilair, het aantal dienstboden en het aantal paarden. De patentbelasting werd geheven op de uitoefening van handel, bedrijf, handwerk of nering.⁶⁷ Wegens het gelimiteerde karakter van de personele- en de patentbelasting was voor de verkiesbaarheid de grondbelasting c.q. grondbezit van het grootste gewicht. Grondbezit kon men immers in principe onbeperkt uitbreiden, terwijl de personele- en de patentbelasting aan een zeker maximum waren gebonden. Op de lijsten van verkiesbaren worden dus vooral, doch niet uitsluitend, rijke grondbezitters met onroerend goed binnen het 'Rijk in Europa' vermeld.

Zoals bij alle fiscale bronnen, dient rekening gehouden te worden met een zekere, maar nauwelijks te bepalen mate van belastingontduiking en -ontwijking, waardoor de aanslagen slechts een beperkt inzicht geven in de rijkdom. Daarnaast is voor een juiste interpretatie inzicht in veranderingen in de belastingwetgeving onontbeerlijk. Aangezien daarover reeds veel is gepubliceerd,⁶⁸ wordt volstaan met een verwijzing naar Bijlage 2 waar een overzicht van de betreffende belastingwetgeving is opgeno-

men. Wel wordt hier nog vermeld dat een eigenaar ook over met hypotheek bezwaarde vaste goederen grondbelastingplichtig was, de aanslag in het personeel afhankelijk was van de woonplaatsomvang, ook beheerders van andermans goederen patentplichtig konden zijn en men bovendien vrijdom van belasting kon genieten. Er kan dus niet zonder meer worden gesteld dat de rijkdom groter was naarmate de belastingaanslag hoger was.

Een van de belangrijkste beperkingen van de bron is dat effectenbezit althans tot 1894 onbelast was.⁶⁹ Door dit veelbesproken 'privilege der couponknippers'⁷⁰ werden rijke effectenbezitters met betrekkelijk lage aanslagen in de grondbelasting, de personele belasting en de patentbelasting op de lijsten niet vermeld.⁷¹ Ik wil dit met behulp van twee voorbeelden illustreren, afkomstig uit twee verschillende soorten aanvullende bronnen: aangiften van nalatenschappen in verband met de heffing van het recht van successie en van overgang (ook wel *memories van successie* genoemd) en de al veel in het historisch onderzoek gebruikte *boedelinventarissen*.⁷²

Een fraai voorbeeld van een schatrijke rentenier die niet op de lijsten van verkiesbaren wordt vermeld is, Louis Drucker. Hij overleed op 4 augustus 1884 in zijn woning 'Welgelegen' te Voorschoten en liet een fortuin na van f 9,9 miljoen. Het vermogen van Drucker werd uitvoerig gespecificeerd in zijn memorie van successie.⁷³ Het bestond voor een kleine f 4,8 miljoen (48%) uit buitenlandse effecten, f 4,3 miljoen (43%) aan hypotheek, onderhandse leningen en contanten in prolongatie uitgezet, f 775.000 (8%) aan diverse binnenlandse fondsen en aan Nederlandse aandelen een kleine f 13.000 (0,1%). De revenuen van deze beleggingen bedroegen ruim f 60.000. Verder beschikte hij over ongeveer f 2.500 aan contanten en saldi van rekeningen courant. Drucker bezat ook onroerend goed, maar niet veel. Het bestond uit de buitenplaats 'Welgelegen' te Voorschoten die werd getaxeerd op f 16.000 en een huis aan de Leidsche Kruisstraat te Amsterdam ter waarde van f 3.000. De inboedel vertegenwoordigde een geschatte waarde van ongeveer f 5.000.

Een ander voorbeeld is afkomstig uit de Amsterdamse boedelinventarissen. De Amsterdammer H.P.H. Arnold overleed 18 februari 1855 op 77-jarige leeftijd en was toen zonder beroep.⁷⁴ Uit zijn boedelinventaris valt op te maken dat hij weliswaar minder vermogend was dan Louis Drucker, maar toch ook een aanzienlijk fortuin had vergaard. Hij bezat voor bijna f 900.000 aan effecten en was eigenaar van twee huizen, waarvan hij er één zelf bewoonde, namelijk aan de Keizersgracht nummer 315 te Amsterdam. De huizen werden niet getaxeerd – dat liet men doorgaans na bij het opmaken van een boedelinventaris – maar hij betaalde f 262 aan grondbelasting en daarnaast f 130 aan personele belasting, terwijl hij in het patent niet was aangeslagen. Daarmee bedroeg zijn totale aanslag in

de directe belastingen f 392, zodat hij het vereiste minimum-belastingbedrag van f 891,29 in 1850 voor de Noordhollandse lijst van verkiesbaren lang niet haalde.

Ook welgestelde Nederlanders wier rijkdom voornamelijk bestond uit bezit buiten ons land, komen op de lijsten van verkiesbaren niet voor. Zo konden bezitters van bijvoorbeeld uitgestrekte landerijen overwegend in het buitenland of in de koloniën zeer welgestelde Nederlanders zijn, die echter wegens hun lage aanslagen in de directe belastingen niet tot de hoogstaangeslagenen behoorden. Dergelijke welgestelden zullen vermoedelijk vooral in de grensprovincies en in de koloniën zijn voorgekomen. Hetzelfde geldt voor degenen wier rijkdom voor een belangrijk deel bestond uit weelderig ingerichte tweede huizen in het buitenland en eigenaars van bijvoorbeeld buiten de grenzen gevestigde fabrieken met betrekkelijk lage aanslagen in de directe belastingen. Zij konden tot degenen behoren die in werkelijkheid de rijkste inwoners waren, maar ook zij worden op de lijsten niet vermeld. De lijsten van hoogstaangeslagenen verstrekken dus gegevens van zeer rijke ingezetenen, maar dit betekent niet per se dat zij daadwerkelijk de rijksten waren.

Wijze van samenstelling en de gevolgen daarvan voor historisch onderzoek

De lijsten werden per provincie opgesteld en dit heeft consequenties voor het gebruik ervan in historisch onderzoek: de bron heeft een provinciaal karakter en kan daarom het beste voor provinciaal (of lokaal) onderzoek worden benut. Bijeenvoeging van alle provinciale lijsten van verkiesbaren zal niet zomaar resulteren in een lijst van de hoogste mannelijke belastingbetalers van dertig jaar en ouder in Nederland.

Het aantal verkiesbaren per provincie was immers afhankelijk van de omvang der provinciale bevolking. Hierdoor varieert niet alleen het aantal hoogstaangeslagenen per provincie, maar verschilt ook de vereiste minimum-belastingaanslag per provinciale lijst.⁷⁵ Bij een gelijke totale aanslag in de drie directe belastingen zou iemand in de ene provincie wel en in de andere niet op de lijst van hoogstaangeslagenen kunnen voorkomen. Daarnaast kon men door toevallige omstandigheden zijn plaats op de lijst verliezen, zonder echter in gegoedheid te zijn achteruitgegaan, bijvoorbeeld wegens de verhuizing van één of meer kapitaalkrachtige personen naar de provincie waarin men zelf woonde.

Ook bij het gebruik van de lijsten in provinciaal onderzoek moet rekening worden gehouden met de beperkingen van de bron. Bij het opstellen van de lijsten werd een beroep gedaan op de vrijwillige aangifte door de belastingplichtige. Men diende volgens de Kieswet uit eigen beweging aanslagen te melden in andere gemeenten of provincies dan de woonplaats en -provincie. Onvolledige opgave en registratie zijn daardoor niet

uitgesloten. Zo is het denkbaar dat iemand die de fiscale drempel van de woonprovincie al was gepasseerd, de aangifte van bezit van vaste goederen elders achterwege liet. Aanvullend onderzoek in toetsende en verrijkende bronnen verdient daarom aanbeveling.

Betrouwbaarheid

Ter controle van de opgenomen gegevens werden de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer jaarlijks met opzet twee maal gepubliceerd in de Staatscourant en in provinciale dagbladen. De achterliggende gedachte hiervan was natuurlijk te komen tot zo nauwkeurig mogelijke lijsten via een eerste – voorlopige – en een tweede – definitieve – publikatie. Wellicht werd hiermee een beroep gedaan op sociale controle, want zowel de betrokkene als derden konden naar aanleiding van de eerste publikatie bezwaren indienen en om correcties verzoeken. In de praktijk blijkt dat dit ook is gebeurd, zij het in beperkte mate.⁷⁶ Men kan aannemen dat onjuiste gegevens van de eerste lijsten zijn gecorrigeerd en de in de gesloten lijsten opgenomen gegevens in het algemeen redelijk betrouwbaar zijn.⁷⁷ Controle kan overigens eenvoudig plaatsvinden met behulp van de verderop genoemde toetsingsbronnen.

Concluderend kan men stellen dat de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal een rijke bron zijn voor historisch onderzoek naar de maatschappelijke toplaag van de Nederlandse samenleving in de periode 1848-1917. De lijsten geven in een goed toegankelijke en complete serie lijsten per provincie veel informatie over zeer rijke inwoners. De aard van de bron maakt het verder goed mogelijk om de vermelde gegevens te controleren en aan te vullen met informatie uit andere bronnen.

3 VERWIJZENDE NOTITIES

Vindplaatsen

Zoals reeds eerder werd vermeld, schreef de Kieswet van 1850 voor dat de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal jaarlijks minimaal twee maal gepubliceerd dienden te worden in een dagblad⁷⁸ uit de betreffende provincie en in de *Staatscourant*. Doorgaans staat boven iedere provinciale lijst in de *Staatscourant* de naam vermeld van het provinciale dagblad waarin de lijst eveneens werd gepubliceerd. Het gebruik van de *Staatscourant* biedt het voordeel dat daarin jaarlijks alle provinciale lijsten werden gepubliceerd, terwijl in de provinciale dagbladen uiteraard slechts de lijst van de betreffende provincie werd opgenomen. Volledigheidshalve wordt nog vermeld, dat zij – nadat de gesloten lijsten in de *Staatscourant* en de provinciale dagbladen waren gepubliceerd – ook in het *Provinciaal Blad* van de provincie werden gepubliceerd.

Aanvullende bronnen

Gerelateerde bronnen

De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal werden samengesteld op basis van de aangifte van de ontvangers der directe belastingen. Daarna werden zij eventueel gecorrigeerd naar aanleiding van reclames die door de betrokken hoogstaangeslagenen zelf of door derden werden ingediend bij Gedeputeerde Staten. Het is mogelijk dat het basismateriaal in de vorm van kladlijsten incidenteel bewaard is gebleven, maar doorgaans zal dit zijn vernietigd. Zie verder ook hieronder: 'Toetsingsbronnen' en 'Combinatie en verrijking van de informatie'.

Toetsingsbronnen

De op de lijsten van verkiesbaren vermelde gegevens kunnen worden getoetst met informatie uit verschillende bronnen. Allereerst zijn er de publikaties van de 'lijsten der hoogstaangeslagenen' in de betreffende provinciale dagbladen⁷⁹ en *Provinciale Bladen*, die identiek behoren te zijn. Verder schreef de Kieswet voor dat er tevens afschriften van de gesloten lijsten der hoogstaangeslagenen door Gedeputeerde Staten werden gezonden naar de Minister van Binnenlandse Zaken. Voor de leden van de Staten-Generaal onder de hoogstaangeslagenen kunnen ook de geloofs-brieven nog worden benut.⁸⁰ Verder kunnen akten van de burgerlijke

stand en het bevolkingsregister worden gebruikt om de biografische gegevens te controleren c.q. aan te vullen. De titels van de hoogstaangeslagenen kunnen worden gecontroleerd met behulp van onder meer de *Nederlandse Adels- en Patriciaatsboekjes* en de gepubliceerde lijsten van de Nederlandse adel in het *Staatsblad*.⁸¹ Ook de gegevens over naturalisatie kunnen worden gecontroleerd met behulp van het *Staatsblad*: het betreffende nummer van het *Staatsblad* staat doorgaans in een voetnoot op de lijst van verkiesbaren vermeld. De aanslagen in de directe belastingen kunnen incidenteel worden getoetst met behulp van belastingkohieren die soms nog aanwezig zijn in de gemeentearchieven⁸² en met kadastrale archieven voor wat betreft de grondbelasting. Ook lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad komen daarvoor in aanmerking.⁸³

Literatuur

Andere gidsen en commentaren

- N. Bos en R. de Peuter, 'Over lijsten van verkiesbaren en elite-onderzoek', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 412-437.
- M.G.J. Duijvendak en J.J. de Jong, 'Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden', *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 11 (1993).

Recente historische studies (na 1945), van belang voor een goed begrip van de historische situering

- G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren. De Eerste Kamer van 1830 tot 1848. De laatste jaren van Willem I. De regeringsjaren van Willem II' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 83-139.
- J.Th.J. van den Berg, 'Evenredige vertegenwoordiging in Nederland', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 452-472.
- L. Blok, 'Rondom de kieswet van 1850: gedane zaken namen geen keer', in: *Figuren en figuraties. Acht opstellen voor J.C. Boogman* (Groningen 1979) 155-167.
- Stemmen en kiezen: het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850 (Groningen 1987).
- 'Van eene wettelijke fictie tot eene waarheid. Beschouwingen over kiesstelsel en kiesrecht in de eerste helft van de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 391-412.

- J.A. Bornewasser, 'Ministeriële verantwoordelijkheid voor en na 1848', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 71-100.
- 'De Katholieken en het ontstaan van hun politieke partijorganisatie', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 188-208.
- 'Het Koninkrijk der Nederlanden 1815-1830', in: *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x1 (Haarlem 1988) 233-250.
- J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1848-1858* (Bussum 1978).
- 'De "revolutie" van 1848 en haar nasleep', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x11 (Haarlem 1977) 333-353.
- 'Het eerste ministerie-Thorbecke 1849-1853', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel x11 (Haarlem 1977) 353-378.
- 'The Netherlands in the European scene, 1813-1913', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 55-70.
- N.J.P.M. Bos, 'Vermogensbezitters en bevoorrechte belastingbetalers in de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 105 (1990) afl. 4, 553-577.
- I.J. Brugmans, 'Het ontwakken der arbeidende klasse', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 12-41.
- N. Cramer, 'De Eerste Kamer na 1917 in heroverweging' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 283-345.
- H. Daalder, 'Political elites and democratization: pluralisme and segmentation in the Netherlands (1848-1940)', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 162-187.
- H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor Maatschappijgeschiedenis* no. 8 (1980).
- A.J.H. van Ette, 'Onze Volksvertegenwoordigers 1815-1849', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor de Genealogie*, jaargang vi, 1952, 11-65.
- S.J. Fockema Andreae en H. Hardenberg (ed.), *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden; van statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen 1964).
- K. Groen, 'Het aantal leden der Staten-Generaal', in: *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1951) 515-547.

- J. van der Haar, *De geschiedenis van het ontstaan der Eerste Kamer in het jaar 1815* (z.p., z.j.).
- P. van Horssen en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 41-56.
- G.J. Hooykaas, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1830-1840', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* x1 (Bussum 1983) 306-314.
- J.J. Huizinga, 'Een gebroken spiegel. Zeventig jaar districtenstelsel (1848-1917)', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 426-437.
- E.H. Kossman, *The Low Countries 1780-1940* (Oxford 1978).
- — 'The crisis of the Dutch State 1780-1813: nationalism, federalism, unitarism', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 38-54.
- A.F. Mellink, 'Een poging tot democratische coalitievorming: De Nederlandse kiesrechtbeweging als volkspartij (1886-1891)', in: J.M.W. Binneveld (ed.), *Geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging in de 19e eeuw* ('s-Gravenhage 1978) 56-85.
- P.J. Oud, *Honderd jaren; een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Assen 1979).
- L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 227-267.
- E. van Raalte, *De geschiedenis van de opening der Staten-Generaal van 1814 tot 1951* ('s-Gravenhage 1952).
- L.J. Rogier, 'Uit verdeeldheid tot eenheid', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 24-37.
- J.Th. de Ruwe, *De Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Nijmegen 1957).
- H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Totstandkoming van de Eerste Kamer. Institutionele en politieke geschiedenis' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 15-59.
- Jaap Talsma, 'Geeft met verschuldigde eerbied te kennen... Petities over kiesstelsels en kiesrecht uit de periode 1848-1850', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, jaargang 92 (1979) 438-451.
- Th.I.M. Thurlings, 'De Eerste Kamer der Staten-Generaal. Macht, gezag en invloed. Bespiegelingen van een oud-Voorzitter' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 443-479.

- Th. van Tijn, 'The party structure of Holland and the outer provinces in the nineteenth century', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 100-128.
- J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 163-211.
- C.W. de Vries, 'Politieke invloeden op de Grondwetsherziening 1848', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 71 (1968) 51 e.v.
- Joh. de Vries, 'Het censuskiesrecht en de welvaart in Nederland 1850-1917', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 34 (1974) 178-231.
- C.B. Wels, 'Stemmen en kiezen 1795-1922', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 92 (1979) 313-332.
- W.J. Welderen baron Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland*, deel 1, 1849-1890 ('s-Gravenhage 1950).
- C.H.E. de Wit, 'De Nederlandse revolutie van de achttiende eeuw en Frankrijk 1780-1801', in: *Vaderlands Verleden in Veelvoud*, deel 11: 19e-20e eeuw ('s-Gravenhage 1980) 1-23.

Administratief-juridische publikaties, van belang voor een goed begrip van de concrete totstandkoming

Van Hasselt, *Verzameling van Nederlandse staatsregelingen en Grondwetten* (Alphen aan den Rijn 1964).

De volgende wetten en uitvoeringsbesluiten:

- Wet van den 8sten September 1848, tot herziening van de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 53) art. 7.
- Wet van den 11den Oktober 1848, houdende herziening van de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 70).
- Wet van den 4den Julij 1850, regelende het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding (*Stbl.* 37).
- Wet van den 10den Augustus 1887, tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 154).
- Wet van den 6den November 1887, houdende veranderingen in de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 193).
- Besluit van den 14den Februari 1888, tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, waarvan het bekleeden of bekleed hebben de verkiesbaarheid tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal medebrengt (*Stbl.* 23).
- Wet van den 30sten December 1887, tot wijziging van de Wet van den

- 4den Julij 1850, gewijzigd bij de Additionele artikelen der Grondwet (*Stbl.* 257).
- Wet van den 12den Augustus 1890, tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, bedoeld in art 90 van de Grondwet (*Stbl.* 148).
- Wet van den 11den Januari 1894, tot wijziging van de artikelen 73 en 76 der Kieswet (wet van 4 juli 1850, *Stbl.* 37, gewijzigd door artikel v11 van de Additioneele artikelen der Grondwet en de wet van 20 December 1887, *Stbl.* 257) (*Stbl.* 5).
- Besluit van den 7den Februari 1894, tot vaststelling van den vorm en de inrichting der lijst van hoogstaangeslagenen, bedoeld in art. 76 der Kieswet (*Stbl.* 30).
- Wet van den 7den September 1896, tot regeling van het kiesrecht en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal (*Stbl.* 154).
- Wet van den 31sten December 1896, tot wijziging der Kieswet (*Stbl.* 245).
- Wet van den 31 December 1897, tot wijziging van de artikelen 100 en 102 der Kieswet (*Stbl.* 309).
- Wet van den 8sten December 1900, houdende nadere wijziging van eenige bepalingen der Kieswet (*Stbl.* 208).
- Besluit van den 29sten December 1900, tot bepaling van den dag, waarop de wet van den 8sten December 1900 in werking treedt, (*Stbl.* 218).
- Besluit van den 13den Februari 1901, ter bekendmaking van den tekst der Kieswet (*Stbl.* 66).
- Wet van den 27sten April 1912, tot regeling van het armbestuur [art. 90 wijzigd art. 23 van de Kieswet] (*Stbl.* 165).
- Wet van den 27sten Maart 1915, tot wijziging van de Provinciale Wet en van de Kieswet, in verband met de wet op de Inkomstenbelasting 1914 (*Stbl.* 170).
- Wet van den 29sten November 1917, tot verandering in de Additionele Artikelen der Grondwet [par. 2, art. v11 brengt wijzigingen aan in de Kieswet van 1896] (*Stbl.* 662).
- Besluit van den 15den December 1917, ter bekendmaking van den tekst der Kieswet, zooals die wet laatstelijk gewijzigd is bij het Additioneel Artikel v11 der Grondwet, en van den tekst van de artikelen van den Provinciale Wet en der Gemeentewet, zooals die wetten onderscheidenlijk laatstelijk gewijzigd zijn bij de Additionele Artikelen v111 en ix der Grondwet, en voorzover de artikelen dier wetten verwijzen naar artikelen of gedeelten van artikelen der Kieswet (*Stbl.* 693).

Voor een goed begrip en een juiste interpretatie van de op de lijsten der

hoogstaangeslagenen vermelde belastingbedragen is kennis van de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden in de periode 1850-1917, onontbeerlijk. De volgende recente studies bieden daarbij hulp:

- L. Blok en J.M.M. de Meere, 'Welstand, ongelijkheid in welstand en het censuskiesrecht in Nederland omstreeks het midden van de 19de eeuw', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 41 (1978) 175-294.
- N.J.P.M. Bos, 'Belastingen als bron voor economische en sociale geschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw, met bijzondere aandacht voor Limburg', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 54 (1991) 50-102.
- N.J.P.M. Bos en R.C.J. van Maanen, 'Fiscale bronnen: structuur en onderzoeksmogelijkheden', *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 10 (1993).
- E. Homburg, 'Personele belastingen en sociale stratificatie: De invloed van de woonplaatsomvang', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 312-320.
- P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, *De registers van patentplichtigen, 1805-1893*, Broncommentaren 11 ('s-Gravenhage 1987).
- W. Meyer, J.W.B. van Overhagen en Dr. P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse provinciën en gemeenten in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 33 (1970) 27-67.
- J.W.B. van Overhagen en Dr. P. de Wolff, 'De financiën van de Nederlandse rijksoverheid in de periode 1850-1914', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 32 (1967-68) 206-235.
- B. de Vries, *Electoraat en elite. Sociale structuur en sociale mobiliteit in Amsterdam 1850-1895* (Amsterdam 1986).
- Joh. de Vries, 'Het censuskiesrecht en de welvaart in Nederland 1850-1917', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 34 (1974) 178-231.

Historische studies

- Nick Bos, 'De "deftige lui". Elites in Maastricht tussen 1850 en 1890', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 12 (1986) 53-89.
- N. Bos en R. de Peuter, 'Over lijsten van verkiesbaren en elite-onderzoek', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 14 (1988) 412-437.
- L. Buning, *Het herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888* (Assen 1966).
- Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990).

- N. van Eerde-Kooy, 'De hoogstaangeslagenen, een onderzoek naar de kenmerken van deze groep welgestelden 1850-1890' (Sociologisch Instituut Universiteit van Amsterdam 1983, onuitgegeven).
- Yme Kuiper, 'Avondrood van de Friese landadel; Over absenteïsme, paternalisme en socialisme in het laat 19de-eeuwse Friesland', in: *Vrije Fries*, LXVIII (1988) 7-24.
- — *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993).
- J.M.M. de Meere, 'Economische ontwikkeling en levensstandaard in Nederland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw', *Cahiers sociale geschiedenis* 1 ('s-Gravenhage 1982).
- J.K.S. Moes, 'Electoraat en absenteïsme in de Zuidhollandse plattelands-gemeenten Ter Aar, Valkenburg en Voorschoten in de tweede helft van de 19e eeuw; de beleggingen in onroerend goed van stedelijke kapitalisten in de periode 1850-1900' (scriptie Economische Geschiedenis, Rijksuniversiteit Leiden 1988, onuitgegeven).
- L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 227-267.
- H.A.J. van Schie, 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1849-1923' (scriptie Parlementaire Geschiedenis, Noordwijk 1983, onuitgegeven).
- J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 163-211.
- H. de Vries, 'Absenteïsme van grootgrondbezitters in Nederland 1850-1890', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 38 (1975) 109-123.
- N. Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw* (Amsterdam 1984).

4 MOGELIJKE GEBRUIKSWIJZEN IN HET HISTORISCH ONDERZOEK

Themata

De bron leent zich goed voor onderzoek op zowel lokaal, regionaal als nationaal niveau naar:

- elites;
- inkomens- en vermogensverhoudingen;
- familiegeschiedenis;
- de verdeling van onroerend goed.

Combinatie en verrijking van de informatie

De gegevens van de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal kunnen worden aangevuld met verschillende bronnen. De biografische gegevens van de hoogstaangeslagenen die tot leden van de Eerste en de Tweede Kamer werden gekozen, kunnen worden aangevuld met informatie uit de gecomputeriseerde databestanden van het Parlementair Documentatie Centrum, Rijksuniversiteit Leiden.⁸⁴ Daarin zijn onder meer ook gegevens betreffende de beroepen en de carrières opgenomen. Voor de andere hoogstaangeslagenen kunnen bijvoorbeeld de collectie familiearchieven en de publikaties van het Centraal Bureau voor Genealogie worden geraadpleegd, evenals de verschillende bewaard gebleven huis- en familiearchieven in de rijks- en gemeentelijke archiefbewaarplaatsen e.d. Verder kunnen de 'kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag'⁸⁵ en de 'lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal', '(...) voor de Provinciale Staten' en '(...) voor de Gemeenteraad'⁸⁶ worden benut om de hoogstaangeslagenen in sociaal opzicht beter te kunnen plaatsen. De hypothecaire en kadastrale archieven kunnen worden gebruikt om de op de lijsten vermelde aanslagen in de grondbelasting te verrijken.⁸⁷ Daarnaast kunnen notariële akten van eigendomstransmissie waardevolle informatie geven over mutaties in het bezit van vaste goederen en koop- en soms ook huur- en pachtprijzen. De op de lijsten vermelde aanslagen in de personele belasting kunnen bijvoorbeeld worden aangevuld met informatie uit boedelinventarissen en boedelscheidingen, terwijl ook memories van successie daarbij van belang kunnen zijn. Voor de aanslagen in de patentbelasting kunnen de registers van patentplichtigen worden gebruikt om extra gegevens te verkrijgen⁸⁸ en wellicht soms ook nog bewaard gebleven bedrijfs-

archieven. Ook veel gedrukte bronnen kunnen interessant zijn voor verrijking van de lijsten van verkiesbaren. Genoemd kunnen worden bijvoorbeeld verschillende publikaties uit de serie *Jaarcijfers omtrent bevolking, landbouw, handel, belastingen, onderwijs enz.*, uitgegeven door de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland, en de *Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden. Opgaven betreffende de verdeeling van het grondbezit*, 2 dln. ('s-Gravenhage 1881) uitgegeven door het *Departement van Finantien*, en de Nederlandse *Adels- en Patriciaatsboekjes* en *Staatsalmanakken*.

NOTEN

- * Gaarne bedankt de auteur B.M.A. de Vries voor haar stimulerende inbreng bij de totstandkoming van dit broncommentaar, N. van Eerde-Kooy voor het ter beschikking stellen van haar stageverslag 'De hoogstaangeslagenen, een onderzoek naar de kenmerken van deze groep welgestelden 1850-1890' (Amsterdam 1983, onuitgegeven), N.J.P.M. Bos, R. de Peuter en R.C.J. van Maanen voor hun waardevolle opmerkingen bij de eerste versie van dit broncommentaar, en H.A.J. van Schie voor de gulle toestemming 'een onbeperkt gebruik' te maken van zijn scriptie 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1849-1923', (Noordwijk 1983, onuitgegeven). Zij zijn echter niet voor de inhoud van dit Broncommentaar aansprakelijk. Momenteel werkt de auteur aan een dissertatieproject, met als werktitel 'Tussen trend en traditie. De hoogstaangeslagenen in de rijksdirecte belastingen en de veranderingen in het vermogensbezit in Zuid-Holland 1850-1900'. Ten behoeve van dit project is de informatie van alle provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890 in gecomputeriseerde databestanden overgebracht.
- 1 Zie voor archivalia: H.A.J. van Schie, *Inventaris van de archieven van de Staten-Generaal 1814-1815 en van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1814-1945* ('s-Gravenhage 1988).
  - 2 P.J. Oud, *Honderd jaren; een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland* (Assen 1979) 3; H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Totstandkoming van de Eerste Kamer. Institutionele en politieke geschiedenis' in: A. Postma e.a., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* ('s-Gravenhage 1990) 16 e.v.
  - 3 B.M.A. de Vries, *De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886*, Broncommentaren VI ('s-Gravenhage 1988) 5-14.
  - 4 Volgens art. 80 der Grondwet van 1815.
  - 5 J.Th. de Ruwe, *De Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Nijmegen 1957) 2; M.J. Kramer, *De Eerste Kamer in Nederland* (Amsterdam 1918) 122 e.v.
  - 6 P.J. Oud, *Honderd jaren*, 3; M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 122 e.v.
  - 7 H.A.J. van Schie, 'De verkiesbaarheid voor het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal' (Noordwijk 1983, onuitgegeven werkstuk parlementaire geschiedenis) 10; M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 118 e.v.
  - 8 J.Th. de Ruwe, *Eerste Kamer*, 3; art. 82 Grondwetsherziening 1840; H.A.J. van Schie, *Verkiesbaarheid*, 6-8.
  - 9 Zie H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk', in Postma, *Binnenhof*, 51-57; G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren. De Eerste Kamer van 1830 tot 1848. De laatste jaren van Willem I. De regeringsjaren van Willem II' in: Postma, *Binnenhof*, 83-139.

- 10 G.A.M. Beekelaar, 'Tussen twee revolutiejaren', in: Postma, *Binnenhof*, 112-139; J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887' in: Postma, *Binnenhof*, 163-211.
- 11 Ter afwisseling worden hier in de tekst de benamingen lijsten van verkiesbaren en lijsten van hoogstaangeslagenen door elkaar gebruikt. Zij betekenen hetzelfde. In de Bataafse tijd werden er eveneens lijsten van hoogstaangeslagenen samengesteld. Hoewel deze niets van doen hebben met de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal, verdienen zij hier wel te worden vermeld. Er werden eigenlijk twee soorten lijsten opgemaakt: lijsten van hoogstaangeslagenen die betrekking hadden op een heel departement ($\pm$ 1811), en lijsten die de honderd hoogstaangeslagenen telden van steden met meer dan 5.000 inwoners ($\pm$ 1813). Zij bieden mogelijkheden om vergelijkingen te maken met de lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer. Als voorbeeld van de eerstgenoemde categorie: P.J. van Winter, *De lijsten der hoogstaangeslagenen in het departement van de Westereems* ('s-Gravenhage 1951) en ook J.T. Anema, 'De hoogstaangeslagenen in Friesland in 1812', in: *Liber amicorum Jhr. mr. C.G. van Valkenburgh* ('s-Gravenhage 1985) 14-23. Zie voor de laatstgenoemde categorie: Dr. Leonie van Nierop, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Amsterdam in 1813 (Liste des cents plus imposés de la ville d'Amsterdam)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x1 (1925) 1-76; Dr. Leonie van Nierop, 'Toevoegingen tot de aanvullingen bij de honderd hoogstaangeslagenen te Amsterdam in 1813', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x111 (1927) 247-249; Dr. E. Wiersum, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Rotterdam in 1813 (Liste des cent plus fort contribuables de la commerce de Rotterdam)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, xvi (1930) 166-210; Abr. Muller, 'De honderd hoogstaangeslagenen te Middelburg in 1812', in: *Economisch-historisch jaarboek*, xv11 (1931) 81-116; Dr. W. Moll, 'De honderd hoogstaangeslagenen te 's-Gravenhage in 1813 (Liste des cent plus fort contribuables de la commune de la Haye)', in: *Economisch-historisch jaarboek*, x1x (1935) 3-63. Een interessante recente studie waarbij deze beide Napoleontische lijsten zijn gebruikt, betreft N.J.P.M. Bos, 'Rijkdom in revolutietijd. Oude en nieuwe rijken te Maastricht, 1795-1814', in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, 52 (1989) 148-198. J.M.M. de Meere gebruikt ook nog een interessante 'confidentiële' lijst van tien hoogstaangeslagenen per provincie (inclusief die uit de Zuidelijke Nederlanden) uit 1821. J.M.M. de Meere, 'Economische ontwikkeling en levensstandaard in de eerste helft van de negentiende eeuw. Aspecten en trends', in: *Cahiers Sociale Geschiedenis* 1 ('s-Gravenhage 1982) 66.
- 12 Wet van den 8sten September 1848, tot herziening van de Additionele Artikelen der Grondwet, *Stbl.* nr. 53, art. 7 betreffende het Voorlopig Kiesreglement.
- 13 Zie noot 12, art. 28: 'De Koning kiest uit de candidaten 39 leden der Eerste Kamer'.
- 14 Wet van den 4den Julij 1850, regelende het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding.

- 15 Volgens art. 78 der Grondwet van 1848 werden de leden van de Eerste Kamer door de Provinciale Staten gekozen in de volgende verhouding: Noord-Brabant 5, Gelderland 5, Zuid-Holland 7, Noord-Holland 6, Zeeland 2, Utrecht 2, Friesland 3, Overijssel 3, Groningen 2, Drenthe 1, Limburg 3.
- 16 N. Cramer, 'De Eerste Kamer na 1917 in heroverweging' in: Postma, *Binnenhof*, 289-293; Th.I.M. Thurlings, 'De Eerste Kamer der Staten-Generaal. Macht, gezag en invloed. Bespiegelingen van een oud-Voorzitter' in: Postma, *Binnenhof*, 443-479.
- 17 M.J. Kramer, *Eerste Kamer*, 25 e.v.; J.J. Vis, 'Van "ménagerie du Roi" tot politiek college. De Eerste Kamer van 1849 tot 1887', in Postma, *Binnenhof*, 163-211.
- 18 *Handelingen 1847-1848*, 567, 732-744.
- 19 Zie bijvoorbeeld de vele verzoekschriften uit het land om de Eerste Kamer in 1848 op te heffen. ARA 11, Tweede Kamer: petities 1848, doos 880-883; H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 19, 49; Mr. A.R. Arntzenius, *Handelingen over de herziening der Grondwet*, 1 ('s-Gravenhage 1884-1888) 11, 80, 92, 105, 152.
- 20 Zie Bijlage A.
- 21 J.Th. de Ruwe, *Eerste Kamer*, 5. Tussen 1888 en 1917 zijn 53 leden op grond van hun vervulling van hoge en gewichtige openbare betrekkingen in de Eerste Kamer gekomen tegenover 105 leden die wegens het voorkomen op de lijsten van hoogstaangeslagenen in die Kamer zaten. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 34, 65-66.
- 22 Zie Bijlage A.
- 23 Dit was twee keer voorgekomen, namelijk bij de leden Jhr. H.A.D. Coenen en mr. H.J. Smit, die respectievelijk in 1876 en in 1884 moesten aftreden omdat zij niet meer voorkwamen op de lijsten van hoogstaangeslagenen. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 41-42; ARA 11, Eerste Kamer, ontslag leden, voorlopig nr. G 69.
Sinds 1888 behoorde aftreden wegens het niet meer voorkomen op de lijst van hoogstaangeslagenen tot het verleden. Zodra zich die situatie voordeed, kon de betrokkene lid blijven en na zijn periodiek aftreden herkozen worden wegens het bekleed hebben van de hoge en gewichtige openbare betrekking van het lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Dit heeft zich voorgedaan bij 14 leden, die dus bij het ontbreken van deze verkiesbaarheidsvereisten hadden moeten aftreden, danwel niet herkozen hadden kunnen worden. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 35; L. Prakke, 'Van links naar rechts. De Eerste Kamer van 1887 tot 1917' in: Postma, *Binnenhof*, 239-241.
- 24 Zie Bijlage A.
- 25 Vooral S. van Houten heeft zich ingezet voor de verkiesbaarheid van leden van de Eerste en de Tweede Kamer, van Provinciale en Gedeputeerde Staten en wethouders, dus mensen die hun betrekkingen te danken hadden aan verkiezingen en niet alleen aan benoeming door de Kroon. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 24; Arntzenius, *Handelingen*, VI, 580-581.
- 26 De volgorde waarin de gegevens worden gegeven, kan verschillen. Zo is op de lijst van de provincie Groningen eerst het volgnummer vermeld,

daarna – eventueel – de titel(s), dan de voorna(a)men en de achterna(a)men, en ten slotte de woonplaats van de hoogstaangeslagene. De soort gegevens die is opgenomen, blijft echter wel dezelfde.

- 27 In de eerste jaren waarin de lijsten werden opgesteld, ontbreekt dit rangtelnummer voor sommige provincies.
- 28 Zie voor meer informatie over de adellijke titels bijvoorbeeld Jhr. Mr. P.G.M. van Meeuwen, 'Een en ander over het Nederlandse adelsrecht', in: *De Hoge Raad van Adel. Geschiedenis en werkzaamheden* ('s-Gravenhage 1966) 74-91; Jhr. Mr. C.G. van Valkenburg, 'Adelsbeleid sedert 1813' in: *Ibidem*, 55-74.

Bij KB van 16 januari 1822 (*Stbl.* nr. 1) werd aan de Hoge Raad van Adel opgedragen lijsten samen te stellen van personen of geslachten wier titel of adeldom in zijn registers waren ingeschreven. Deze lijsten werden gepubliceerd in het *Staatsblad* van 1825, 1827, 1828, 1829, 1830, 1843, 1846, 1859, 1877, 1883 en 1898. Zie verder ook: W.J. baron d'Ablaing van Giessenburg, *De ridderschappen in het Koninkrijk der Nederlanden* ('s-Gravenhage 1875).

- 29 Op het afgebeelde fragment van de lijst der hoogstaangeslagenen in Zuid-Holland uit 1850 ontbreekt de vermelding van de eventuele naturalisatiedatum, die normaal gesproken volgt op de kolom van de geboortedatum. Met een dergelijke vermelding werd aangetoond dat de betrokkene daadwerkelijk Nederlands ingezetene in het volle recht der burgerlijke en burgerschapsrechten was. Doorgaans wordt op de lijst in een voetnoot de datum van naturalisatie vermeld of – indien daarvan sprake was – dat de betrokkene uit Nederlandse ouders in het buitenland was geboren en dus wel over de Nederlandse nationaliteit beschikte. Dit gegeven ontbreekt echter op de lijst van verkiesbaren van Zuid-Holland in het eerste jaar van publikatie. Sommige provinciale lijsten van hoogstaangeslagenen zijn in de eerste jaren nog niet volledig in overeenstemming met de voorschriften van de Kieswet gepubliceerd. Zo ontbreken bijvoorbeeld op de lijst van Noord-Brabant in 1850 en in 1851 vermeldingen van de aanslagen in de verschillende directe belastingen in de afzonderlijke gemeenten. Op de lijsten van Noord-Holland en Zeeland in 1850 ontbreken de volgnummers. Ook in 1860 ontbreken zij nog op de lijst van Zeeland.
- 30 Kieswet van 1850 (*Stbl.* nr. 37), art. 72.
- 31 Zie voor meer informatie onder meer: F. de Bas, *Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd* (Schiedam 1913) 4 dln.; C. Postma, *Prins Frederik der Nederlanden. Een vorstelijk burger in de 19de eeuw 1797-1881* ('s-Gravenhage 1961). In mijn dissertatie ga ik uitvoeriger in op de omvang en samenstelling van het vermogen van deze prins.
- 32 Wet van 11 januari 1894 (*Stbl.* nr. 5). De vorm en inrichting van de lijst is vastgelegd bij algemene maatregel van bestuur, KB van 7 februari 1894 (*Stbl.* nr. 30). Na de herziening van de Kieswet in 1896 en in 1900 is het formulier van deze lijst nogmaals vastgesteld, doch deze wijkt niet af van het in 1894 vastgestelde model, zie P. Kalbfleisch, *De kieswet [1896]. Handleiding voor burgemeesters, secretarissen, provinciale en gemeentebesturen, stembureaux, kiesverenigingen en allen die bij de uitvoering dier wet betrokken zijn* (Zutphen 1900²).

- 33 Wet van den 11den Januari 1894 (*Stbl.* nr. 5) tot wijziging van de artikelen 73 en 76 der kieswet (wet van 4 Juli 1850, *Stbl.* nr. 37, gewijzigd door artikel VII van de Additioneele artikelen der Grondwet en de wet van 20 December 1887, *Stbl.* nr. 257). Naast de naturalisatiedatum wordt doorgaans in een voetnoot het nummer van het *Staatsblad* vermeld, zodat de nationaliteit van de betrokkene eenvoudig kan worden gecontroleerd. Voor de nadere bepalingen van het Nederlandschap en naturalisatie wordt hier verwezen naar de Wet van den 28sten Julij 1850, ter uitvoering van art. 7 der Grondwet (*Stbl.* nr. 44).
- 34 *Bijlagen Handelingen 1893-1894*, nr. 119, 121; H.A.J. van Schie, 'Verkiezbaarheid', 29-32. De belasting op bedrijfs- en andere inkomsten verving de patentbelasting sedert 1893 en in 1894 volgde de vermogensbelasting (Wet van 27 september 1892 op de vermogensbelasting, *Stbl.* nr. 223). De belasting op de bedrijfs- en andere inkomsten werd in 1915 vervangen door de Inkomstenbelasting 1914, waarmee bij de samenstelling van de lijsten nog in de laatste jaren van de lijsten, in 1916 en 1917, rekening gehouden werd (Wet van 27 maart 1915, *Stbl.* nr. 170). J. Boudevijnse, *Regeering en Staten-Generaal 1888-1898. Feiten en cijfers met toelichtingen* ('s-Gravenhage 1899) 26-27.
- 35 Het is incidenteel wellicht mogelijk om de aanslagen in de afzonderlijke rijks directe belastingen na 1893 te achterhalen, maar daarvoor zal men over het basismateriaal waaruit de lijsten werden samengesteld, bijvoorbeeld de belastingaangiften, moeten beschikken. Zij zijn echter veelal helaas niet bewaard gebleven.
- 36 Zij het dat vooral in de eerste jaren nog wel gebreken voorkomen; vgl. noot 29.
- 37 Voor meer informatie over de belastingstructuur in de tweede helft van de 19e eeuw zijn de volgende publikaties interessant: P.H. Engels, *De belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden* (Utrecht 1862); F.N. Sickenga, *Geschiedenis der Nederlandsche belastingen sedert het jaar 1810* (Leiden 1883); M.W.F. Treub, *Ontwikkeling en verband van de Rijks- Provinciale- en Gemeentebelastingen in Nederland* (Leiden 1885); A.C.J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen* (Bussum 1969). Zie verder nog de literatuur over de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden, zoals vermeld in paragraaf 3 (Literatuur) en Bijlage B.
- 38 Wanneer men echter tevens degenen meerekent die van de gesloten lijst waren afgevoerd wegens overlijden of om een andere reden, kan het aantal personen waarover de bron – dus de voorlopige en de gesloten lijsten samen – gegevens verstrekt iets groter zijn. De tabel op pag. 118 geeft de aantallen hoogstaangeslagenen per provincie in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	81	81	91	97	219
Groningen	62	63	69	75	168
Drenthe	28	31	31	35	79
Overijssel	71	70	78	84	182
Gelderland	123	121	134	144	311
Utrecht	50	53	53	57	127
Noord-Holland	158	180	175	192	453
Zuid-Holland	187	187	206	229	535
Zeeland	53	52	55	59	125
Noord-Brabant	132	136	135	143	311
Limburg	68	66	71	74	159
totaal	1013	1040	1098	1189	2669

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

- 39 Wet van den 10den Augustus 1887 (*Stbl.* nr. 154) art. 74 tot het in overweging nemen van een voorstel van verandering in de Additioneele artikelen der Grondwet.
- 40 De volkstellingen werden gehouden in: 1795, 1815, 1830, 1839, 1849, 1859, 1869, 1879, 1889, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 en in 1971. Vgl. E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem 1981) 124-125.
- Onderstaande tabel geeft de bevolkingsomvang van de provincies, zoals vermeld boven de betreffende gesloten lijsten van verkiesbaren voor de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	243.191	242.861	274.305	292.354	329.877
Groningen	188.861				
Drenthe	83.467				
Overijssel					274.136
Gelderland					
Utrecht					
Noord-Holland	476.665				
Zuid-Holland	562.354	562.306			
Zeeland		156.419	166.112	177.569	
Noord-Brabant	396.979	408.467			
Limburg		197.804	216.682	223.995	239.453

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

Lang niet altijd wordt de bevolkingsomvang boven de lijsten vermeld. Bovendien blijkt uit de onderstaande tabel dat vaak de meest recente volkstelling niet werd gebruikt, hoewel men dit wel zou verwachten. De bevolkingsomvang van de provincie volgens de volkstellingen van 1849, 1859, 1869, 1879, 1889 is in de volgende tabel ondergebracht.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	247.360	274.305	292.354	329.877	355.558
Groningen	188.442	207.688	225.336	253.246	272.786
Drenthe	82.738	95.231	105.637	118.845	130.704
Overijssel	215.763	235.155	254.051	274.136	295.445
Gelderland	370.716	403.640	432.693	466.805	512.202
Utrecht	149.380	160.106	173.556	191.679	221.007
Noord-Holland	477.079	523.876	577.436	679.990	829.489
Zuid-Holland	536.425	619.380	688.204	803.530	949.641
Zeeland	160.295	166.112	177.569	188.635	199.234
Noord-Brabant	396.420	407.794	428.872	466.497	509.628
Limburg	205.261	215.682	223.821	239.453	255.721

Bron: E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 124-125.

- 41 Doorgaans werd de lijst ook gepubliceerd in het Provinciaal Blad van de betreffende provincie. Zo werd de lijst van hoogstaangeslagenen van het hier besproken voorbeeld in 1851 gepubliceerd in het *Provinciaal Blad van Zuidholland 1850*, ('s-Gravenhage 1851), Resolutie van den 14den augustus 1850.
- 42 Het volgende summier overzicht dient om hiervan een kwantitatieve indruk te verstrekken. Het aantal op de gesloten lijsten van verkiesbaren aangebrachte nieuwe vermeldingen, wijzigingen in gehandhaafde vermeldingen en vervallen vermeldingen naar aanleiding van eerste publikatie in de Staatscourant en de provinciale dagbladen.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	A	B	A	B	B
Groningen	C	B	B	I	C
Drenthe	C	B	B	B	B
Overijssel	7	A	B	B	B
Gelderland	A	B	B	B	B
Utrecht	A	A	A	A	A
Noord-Holland	36	C	B	B	A
Zuid-Holland	C	C	B	B	B
Zeeland	A	B	B	B	B
Noord-Brabant	A	A	B	B	B
Limburg	A	C	B	I	A
totaal onbekend	43			2	

Bron: *Staatscourant*, 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

Legenda:

- A Een nadere opgave van het aantal gemaakte reclames ontbreekt.
- B Een nadere aanduiding op de lijst ontbreekt, zodat vooralsnog onbekend is of er reclames werden gemaakt.
- C Er werden geen reclames gemaakt.

- 43 Wet van den 4den Julij 1850 (*Stbl.* nr. 37) regelende het kiesregt en de benoeming van afgevaardigden ter Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal, mitsgaders den rooster hunner aftreding.
- 44 Kieswet 1850, art. 72.
- 45 Kieswet 1850, art. 3.
- 46 Kieswet 1850, art. 4. De extracten zijn terug te vinden in de zogenaamde geloofsbrieven van de senatoren, A R A, Tweede Afdeling, 's-Gravenhage, Archieven van de Eerste Kamer der Staten-Generaal 1815-1945, geloofsbrievendossiers, inv. nr. 201-212.
- 47 Kieswet 1850, art. 7.
- 48 *Ibidem.*
- 49 Vanaf 1888 werden de belastinglijsten door de ontvangers rechtstreeks naar Gedeputeerde Staten gezonden. Zie art. 73 van de Kieswet van 1850, zoals gewijzigd bij art. VII der Additionele artikelen van de Grondwet 1887.
- 50 Kieswet 1850, art. 73.
- 51 Omstreeks 1850/1860 werd de lijst van hoogstaangeslagenen gepubliceerd in de volgende provinciale dagbladen:
  - Friesland *Leeuwarder Courant*
  - Groningen *Provinciale Groninger Courant*
  - Drenthe *Provinciale Drentsche en Asser-courant en Nieuwe Drentsche Courant*
  - Overijssel *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*

Gelderland	<i>Nijmeegsche en Arnhemse Couranten</i>
Utrecht	<i>Utrechtse Provinciale en Stadscourant</i>
Noord-Holland	<i>Haarlemsche Courant</i>
Zuid-Holland	<i>Dagblad van Zuidholland</i>
Zeeland	<i>Middelburgsche Stadscourant</i>
Noord-Brabant	<i>Provinciaal Dagblad van Noordbrabant</i>
Limburg	<i>Journal du Limbourg</i>

Het is zeer goed mogelijk, dat zich later, na ongeveer 1865, wijzigingen voordeden in de provinciale dagbladen waarin de lijsten werden gepubliceerd. In dat geval is het raadzaam de *Staatscourant* van het betreffende jaar ter hand te nemen. Boven de in de *Staatscourant* gepubliceerde lijsten van verkiesbaren staat doorgaans tevens het betreffende dagblad vermeld.

- 52 Wanneer de lijsten tevens werden gepubliceerd in het *Provinciaal Blad*, geschiedde dit één jaar later.
- 53 Van Schie vermeldt dat van het reclamerecht jegens derden slechts een zeer beperkt gebruik werd gemaakt. H.A.J. van Schie, 'Verkiesbaarheid', 30. Vgl. noot 42.
- 54 Kieswet 1850, art. 78.
- 55 Kieswet 1850, art. 14, 81.
- 56 Kieswet 1850, art. 15-28, 82.
- 57 Kieswet 1850, art. 83.
- 58 Kieswet 1850, art. 84. Soms werd ook een afschrift van de gesloten lijst verzonden naar ieder lid der Provinciale Staten van de betreffende provincie, zoals dat bijvoorbeeld in 1860 in Gelderland het geval was. Vgl. *Bijvoegsel tot de Nederlandsche Staatscourant*, 22 mei 1860, no. 120.
- 59 Kieswet 1850, art. 85.
- 60 Kieswet 1850, art. 76.
- 61 Kieswet 1850, art. 71.
- 62 Kieswet 1850, art. 2.
- 63 Kieswet 1850, art. 3.
- 64 G. Emants, 'Heeft in ons land verdeling of opeenhoping van grondbezit plaats?', in: *Vragen des tijds*, 11 (1883) 195.
- 65 Zie noot 33 voor meer informatie over Nederlandschap en naturalisatie.
- 66 Boudien de Vries, *Electoraat en elite*, 154 e.v.
- 67 Zie voor meer informatie over de patentbelasting P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, 'De registers van patentplichtigen', 1805-1893 (1e herziene versie), *Broncommentaar* 11 ('s-Gravenhage 1987).
- 68 Voor de belangrijkste literatuur wordt verwezen naar paragraaf 3 (Literatuur) van dit broncommentaar.
- 69 Door de Wet van 27 September 1892 (*Stbl.* nr. 223) op de vermogensbelasting werd effectenbezit wel belast. Vgl. De Vrankrijker, *Belastingen in Nederland*, 69.
- 70 E.J.J.B. Cremers, *De economische werking der grondbelasting op de ongebouwde eigendommen* ('s-Gravenhage 1892) 7. Zie verder N.J.P.M. Bos,

'Vermogensbezitters en bevoorrechte belastingbetalers in de negentiende eeuw', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 105 (1990), 554-557.

- 71 Volgens Van Dijk bestond een belangrijk deel van de vermogens der rijkste Nederlanders uit effecten. H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor maatschappijgeschiedenis*, v111 (Rotterdam 1980) 27.
- 72 Tot voor kort werd in het historisch onderzoek nauwelijks op een systematische wijze gebruik gemaakt van de mogelijkheden die memories van successie bieden. Voor mijn dissertatie-onderzoek heb ik ter reconstructie van de omvang en de samenstelling van het vermogensbezit een ge-stratificeerde steekproef van 500 successiememories getrokken uit de Zuidhollandse erfenisaangiften in de tweede helft van de 19e eeuw. De informatie uit al deze erfenisaangiften is in computerbestanden overgebracht. Zie voor meer informatie over deze interessante bron bijvoorbeeld: H. Balthasar, 'Fortuins- en inkomensonderzoek (xix^e en xx^e eeuw). Een kritische status questionis', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1971) 329-349; M. Beekhuis en H.G. Oost, 'Memories van successie 1806-1900 (1926); Stukken afkomstig uit de archieven van instanties belast met de controle op de gequalificeerden en reguleurs, 1806-1811 en 1814-1817; Archieven van de ambtenaren belast met de invordering van de belasting op het recht van successie, 1806-1900 (1926)', in: *Rijksarchieven in Holland*, inventarisreeks nr. 38 van het Rijksarchief in Zuid-Holland ('s-Gravenhage 1985); N. Bos, 'De memories van successie. Een veelbelovende bron voor veelsoortig onderzoek', in: *Spiegel Historiae* 24 (1989) 120-126; A.C. Carter, 'Dutch foreign investments 1738-1800, in the light of the Amsterdam "collateral succession" inventories', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* (1953) 27-38; H. van Dijk, 'Wealth and property in the Netherlands in modern times', *Mededelingen Centrum voor Maatschappijgeschiedenis* 8 (Rotterdam 1980); Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990); J.A. de Jonge, 'Delft in de negentiende eeuw. Van stille nette plaats tot centrum van industrie', in: *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* 37 (1974) 145-248; Yme Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993).
- Boedelinventarissen zijn veel vaker benut. Zie bijvoorbeeld: A.J. Schuurman, *Materiële cultuur en levensstijl. Een onderzoek naar de taal der dingen op het Nederlandse platteland in de 19e eeuw: de Zaanstreek, Oost-Groningen, Oost-Brabant* (Wageningen 1989); Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)* (Hilversum 1987); H. van Koolbergen, 'Materiële cultuur: huisraad, kleding en bedrijfsgereedschap', in: *Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis* 2 (Zutphen 1988). Speciaal voor de bestudering van het vermogensbezit met behulp van boedelinventarissen is hier aan te bevelen: Boudien de Vries, 'Amsterdamse vermogens en vermogensbezitters, 1855-1875', in: *Afdeling Agrarische Geschiedenis Bijdragen* 28 (1986) 199-216.
- 73 Rijksarchief in Zuid-Holland, Memories van successie, inv.nr. 4206, memorienummer 5/4837.

- 74 De hier gebruikte gegevens zijn afkomstig uit zijn boedelinventaris, Gemeentearchief Amsterdam, Nieuw Notarieel Archief, bandnr. 20448, akte 180. Met dank aan B.M.A. de Vries voor de verstrekte informatie.
- 75 De tabel op pag. 161 geeft de minimumaanslag in de rijks directe belastingen in guldens per provincie in de jaren 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

	1850	1860	1870	1880	1890
Friesland	912,29	864,42	765,56	681,90	430,51
Groningen	548,89	529,59	550,95	587,03	434,35
Drenthe	222,45	241,05	264,29	280,68	221,67
Overijssel	406,65	498,01	481,30	472,00	309,99
Gelderland	447,91	534,78	548,95	586,66	393,88
Utrecht	761,93	944,90	1023,48	986,83	619,80
Noord-Holland	891,29	874,71	869,72	844,36	571,20
Zuid-Holland	854,68	898,07	927,96	890,37	591,05
Zeeland	609,18	726,39	693,87	628,70	410,23
Noord-Brabant	321,88	397,91	387,78	424,05	319,64
Limburg	293,54	302,27	302,72	365,31	267,99

Bron: *Staatscourant* 1850, 1860, 1870, 1880 en 1890.

- 76 Zie noot 42.
- 77 Uit onderzoek tot dusver blijkt echter dat de geboortedata minder betrouwbaar kunnen zijn. Het komt soms voor dat dezelfde hoogstaangeslagene volgens de lijst in het ene jaar op een bepaalde datum is geboren, terwijl op een volgende of vorige lijst van dezelfde persoon een andere geboortedatum staat vermeld. Toetsend en aanvullend onderzoek is ook op dit punt noodzakelijk.
- 78 Zie noot 51 voor de provinciale dagbladen waarin de lijsten van verkiesbaren eveneens werden gepubliceerd.
- 79 Zie noot 51.
- 80 Zie noot 46 voor de vindplaats van de geloofsbrieven.
- 81 Zie noot 28 voor de jaargangen van het *Staatsblad* waarin deze lijsten werden gepubliceerd.
- 82 Met dank aan de provinciaal inspecteur der archieven in de provincie Drenthe, drs. A.J.M. den Teuling, voor deze mededeling.
- 83 B.M.A. de Vries, 'De lijsten van kiezers ter benoeming van afgevaardigden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de Provinciale Staten en de Gemeenteraad, 1851-1886', *Broncommentaren* v1 ('s-Gravenhage 1988).
- 84 Er zijn databestanden gemaakt met biografische gegevens van de leden der Staten-Generaal in de periode 1815 tot heden en van de ministers van 1848 tot heden. Voor meer informatie, zie *Bulletin werkgroep elites*, nr. 6 (Leiden 1984) 4-9.
- 85 Zie P.M.M. Klep, A. Lansink en W. van Mulken, 'De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag', *Broncommentaren* 1 ('s-Gravenhage 1987).

- 86 B.M.A. de Vries, 'De lijsten van kiezers'.
- 87 Zie bijvoorbeeld: Mr. F. Keverling Buisman en ir. E. Muller, *Kadastergids. Gids voor de raadpleging van hypothecaire en kadastrale archieven uit de 19e en de eerste helft van de 20e eeuw* ('s-Gravenhage 1979).
- 88 Zie bijvoorbeeld: P.M.M. Klep e.a., 'Registers van patentplichtigen'.

B I J L A G E A

'Hooge en gewichtige openbare betrekkingen'

'Besluit van den 14den Februari 1888 [*Stbl.* nr. 23] tot aanwijzing van de hooge en gewichtige openbare betrekkingen, waarvan het bekleeden of bekleed hebben de verkiesbaarheid tot lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal medebrengt'. Deze betrekkingen waren:

President van eene der Kamers der Staten-Generaal
 Vice-President en lid van den Raad van State
 Staatsraad in buitengewonen dienst
 President en lid van de Algemeene Rekenkamer
 Directeur van het Kabinet des Konings
 Hoofd van een departement van algemeen bestuur
 Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister
 Minister-resident
 President, Vice-President en lid van den Hoogen Raad
 Procureur-Generaal en Advocaat-Generaal bij den Hoogen Raad
 President van en Procureur bij een gerechtshof
 President van het Hoog Militair gerechtshof
 Advocaat-fiscaal voor 's Konings zee- en landmacht
 Commissaris des Konings in eene provincie
 Burgemeester van eene gemeente van meer dan 40.000 zielen
 Curator van eene Rijks-Universiteit
 Curator van de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam
 Hoogleeraar aan eene Rijks-Universiteit en hoogleeraar aan de
 gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, mits het hoogleeraarschap
 gedurende meer dan tien jaren bekleed zij
 Voorzitter en lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen
 Admiraal
 Vice-Admiraal
 Schout-bij-nacht
 Generaal der infanterie
 Luitenant-Generaal
 Generaal-majoor
 Gouverneur van Nederlandsch-Indië
 Vice-president en lid van den Raad van Nederlandsch-Indië
 President van de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië
 President van het Hoog Gerechtshof in Nederlandsch-Indië
 Gouverneur van Suriname
 Gouverneur van Curaçao

Dit besluit had een provisioneel karakter. De definitieve lijst volgde in 1890. In de wet van 12 augustus 1890 (*Stbl.* nr. 148), tot aanwijzing van de hoge en gewichtige openbare betrekkingen, bedoeld in art. 90 van de Grondwet, werd het aantal hoge en gewichtige openbare betrekkingen verder uitgebreid en kwam een definitieve lijst tot stand. Sindsdien werden aangewezen:

Voorzitter en lid van eene der Kamers der Staten-Generaal

Vice-President en lid van den Raad van State

Staatsraad in buitengewonen dienst

President en lid van de Algemeene Rekenkamer

Directeur van het Kabinet des Konings

Hoofd van een Departement van algemeen bestuur

Buitengewoon Gezant en gevolmachtigd Minister

Minister-Resident

Consul-Generaal in Nederlandschen dienst

President, Vice-President en lid van den Hoogen Raad

Procureur-Generaal en Advocaat-Generaal bij den Hoogen Raad

President, Vice-President en lid van een gerechtshof

President en lid van het Hoog Militair Gerechtshof

Advocaat-fiscaal voor 's Konings zee- en landmacht

Commissaris des Konings in eene provincie

Lid van Gedeputeerde Staten

Burgemeester van eene gemeente, welke volgens de laatste
volkstelling uit meer dan 20.000 zielen bestaat

Curator van eene rijks-Universiteit

Curator van de gemeentelijke universiteit te Amsterdam

Hoogleraar aan eene rijks-Universiteit en hoogleraar aan de
gemeentelijke universiteit te Amsterdam

Hoogleraar-directeur en hoogleraar aan de Polytechnische school

Voorzitter en lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen

Luitenant-Admiraal

Vice-Admiraal

Schout-bij-nacht

Kapitein ter zee

Generaal der infanterie

Luitenant-Generaal

Generaal-Majoor

Kolonel, bij het Nederlandsch en Nederlandsch-Indisch leger

Voorzitter van het Muntcollege

Hoofdingenieur-adviseur en Hoofdingenieur van scheepsbouw

Hoofdinspecteur, Inspecteur en Hoofdingenieur van den Rijkswaterstaat

Voorzitter van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten

Voorzitter van het College voor de Zeevisscherijen

Voorzitter van de kamer van koophandel en fabrieken in eene gemeente,
of eene vereeniging van gemeenten, welke volgens de laatste
openbare volkstelling uit meer dan 20.000 zielen bestaat
Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië
Vice-President en lid van den Raad van Nederlandsch-Indië
President en lid van de Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië
Algemeen secretaris van het gouvernement in Nederlandsch-Indië
Hoofd van een departement van algemeen bestuur in Nederlandsch-Indië
President, Vice-President en lid van het Hoog Militair Gerechtshof
van Nederlandsch-Indië
Advocaat-fiscaal voor de land- en zeemacht van Nederlandsch-Indië
Gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, van Sumatra's
Westkust en van Atjeh en onderhoorigheden
Resident van Batavia, Soerabaja, Djokjakarta, Soerakarta en Samarang
Gouverneur van Suriname
Gouverneur van Curaçao
Voorzitter van en Procureur-Generaal bij het Hof van Justitie in
Suriname

BIJLAGE B

**De belangrijkste wetten betreffende de rijks
directe belastingen**

Hieronder volgt volledigheidshalve een summier overzicht van de belangrijkste veranderingen in de wetgeving inzake de rijks directe belastingen. Verder wordt verwezen naar de reeds vermelde literatuur over de belastingstructuur en de wijzigingen die daarin optraden.

Grondbelasting

Wet van 11 februari 1816 (*Stbl.* nr. 14) tot regeling der middelen om de staatsuitgaven van dat jaar te bestrijden, de tweede afdeling geeft regels voor de heffing van grondbelasting

Wet van 12 juli 1821 (*Stbl.* nr. 9) geeft de grondslagen voor het stelsel van 's rijks directe belastingen

Wet van 1832 (*Stbl.* nr. 65) introduceerde het kadaster als basis van de grondbelastingheffing

Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 14) regelde de verdeling der grondbelasting tussen de gebouwde en ongebouwde eigendommen

Wet van 30 december 1865 (*Stbl.* nr. 193) regelde de heffing van grondbelasting in Limburg

Wet van 28 mei 1870 (*Stbl.* nr. 82) bepaalde dat de aanslag in vervolg zou worden verhoogd of verlaagd naar gelang de vermeerdering of vermindering van de belastbare opbrengst der eigendommen tegen een tarief van 12,13%. Hierdoor werd ook een herschatting van de belastbare opbrengst der ongebouwde eigendommen voorgeschreven. art. 59 bepaalde dat de belastbare opbrengst van gebouwde eigendommen vóór 1 januari 1875 zou worden herzien. Herziening diende iedere twintig jaar te worden herhaald

Wet van 22 juli 1873 (*Stbl.* nr. 116) betreffende de herziening van de belastbare opbrengst van gebouwde eigendommen. Dit is de overgang geweest van repartitie- naar quotisatie-stelsel, waarbij een gelijke percentsgewijze heffing van de belastbare opbrengst van ieder gebouwde perceel werd bepaald op een tarief van 5,2039%

Wet van 25 april 1879 (*Stbl.* nr. 89) bepaalde een herziening van de belastbare opbrengst van ongebouwde eigendommen. Deze regeling werd pas in 1893 effectief

Wet van 31 december 1892 (*Stbl.* nr. 315) betekende de introductie van het quotisatiestelsel voor ongebouwde eigendommen. Het tarief werd vastgesteld op 6% van de belastbare opbrengst

- Wet van 2 mei 1897 (*Stbl.* nr. 124) tot herziening van de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen
- Wet van 11 januari 1904 (*Stbl.* nr. 5), houdende wijzigingen van de Wet van 2 mei 1897
- Wet van 7 juli 1906 (*Stbl.* nr. 176), houdende wijzigingen in de Wet van 26 mei 1870
- Wet van 15 juli 1907 (*Stbl.* nr. 203) bepaalde een aantal herzieningen voor de belastbare opbrengst der gebouwde eigendommen.

Personele belasting

- Wet van 11 februari 1816 (*Stbl.* nr. 14) tot regeling der middelen om de staatsuitgaven van dat jaar te bestrijden, de tweede afdeling geeft regels voor de heffing van grondbelasting
- Wet van 1821 verving het repartitiestelsel door het quotisatiestelsel
- Wet van 28 juni 1822 (*Stbl.* nr. 15)
- Wet van 29 maart 1833 (*Stbl.* nr. 4) betekende een verhoging van het tarief van 4% naar 5% van de onzuivere huurwaarde [= de gemiddelde huurprijs verhoogd met bepaalde lasten]. Tevens werd een tariefdifferentiatie aangebracht, waarbij het volgende principe gold: hoe groter de gemeente, hoe hoger het tarief
- Wet van 29 december 1835 (*Stbl.* no. 43) regelde vrijstellingen van woonhuizen beneden f 18,- in gemeenten met minder dan 3.000 inwoners, opklimmend tot f 54,- in gemeenten met meer dan 48.000 inwoners
- Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 15) betekende een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 9 april 1869 (*Stbl.* nr. 59) regelde een verdere uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 23 juli 1885 (*Stbl.* nr. 143) bepaalde de heffing van 10 buitengewone opcenten in 1885/1886
- Wet van 31 december 1885 (*Stbl.* nr. 265) bracht de opcenten tot 5 terug in 1886/1887
- Wet van 15 april 1891 (*Stbl.* nr. 88) regelde een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 16 april 1896 (*Stbl.* nr. 72) werd ingevoerd per 1 januari 1897
- Wet van 31 december 1897 (*Stbl.* nr. 279) betekende een uitbreiding van het aantal vrijstellingen
- Wet van 14 juli 1898 (*Stbl.* nr. 181) bepaalde dat ook bezit van rijwielen werd meegerekend bij de aanslag
- Wet van 2 juni 1900 (*Stbl.* nr. 77) betekende een wijziging in de klasseverdeling van gemeenten
- Wet van 15 juli 1907 (*Stbl.* nr. 200) regelde een nieuwe wijziging in de klasseverdeling van gemeenten

Wet van 3 april 1909 (*Stbl.* nr. 95) bepaalde dat ook motorrijtuigen werden meegerekend bij de belastingheffing

Wet van 6 december 1909 (*Stbl.* nr. 381) tot wijziging der Wet van 3 April 1909

Wet van 19 maart 1913 (*Stbl.* nr. 108) bepaalde enkele wijzigingen

Wet van 19 juni (*Stbl.* nr. 280) wijzigde de klasseverdeling van gemeenten

Wet van 18 maart 1916 (*Stbl.* nr. 137) wijzigde de klasse verdeling van gemeenten.

Patentbelasting

Een overzicht van alle wetten betreffende de patentbelasting wordt gegeven door P.M.M. Klep, A. Lansink en W.F.M. Terwisscha van Scheltinga, 'De registers van patentplichtigen, 1805-1893 (1e herziene versie)', *Broncommentaren* 11 ('s-Gravenhage 1987) 31-33. Hieronder volgen de belangrijkste.

Wet van 21 mei 1819 (*Stbl.* nr. 34) betreft de algemene grondslagen. Bij ministeriële resolutie van 22 juli 1819 worden verdere aanwijzingen omtrent de uitvoering van de wet gegeven. In deze wet zijn in de loop der tijd wijzigingen aangebracht, maar in principe was zij van kracht tot het moment dat het patent werd afgeschaff in 1893

Besluit van 1 juli 1819 (*Stbl.* nr. 36) nopens de uitvoering van de wet van 21 mei 1819, waarbij onder meer tevens de vrijgestelde beroepen worden bepaald (art. 3) en een klasse-indeling van patentplichtigen wordt gegeven (art. 6)

Wet van 6 april 1823 (*Stbl.* nr. 14) bepaalt een verlaging van de tarieven met één derde

Wet van 16 juni 1832 (*Stbl.* nr. 30) betreft de vaststelling van nieuwe tarieven: de heffingen worden tot het oude peil verhoogd en er worden enkele bijzondere tarieven ingevoerd

Wet van 24 april 1843 (*Stbl.* nr. 16) betreft wijzigingen in tarieven en tabellen

Wet van 8 mei 1869 (*Stbl.* nr. 77): aan onderwijs verbonden personen worden vrijgesteld van de heffing

Wet van 17 april 1887 (*Stbl.* nr. 64): uitbreiding van de vrijstellingen

Wet van 2 oktober 1893 (*Stbl.* nr. 149) verving de patentbelasting door de heffing op bedrijfs- en andere inkomsten.